

**УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
СУДАЛГАА ШИНЖИЛГЭЭ, ОЛОН НИЙТТЭЙ ХАРИЛЦАХ ТӨВ**

***“ТӨРИЙН ОДОН, МЕДАЛЬ, ТҮҮНИЙ ХЭЛБЭР, ОЛГОХ ЖУРМЫН ТАЛААРХИ
ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА”***

СТ-10/201

ГҮЙЦЭТГЭСЭН СУДЛААЧИД:

**Г.ЧУЛУУН (МА)
А.ПАГМА (МА)
Ш.ХИШИГСҮРЭН (LL.M)**

УДИРДСАН:

Ц.НОРОВДОНДОГ (Ph.D)

2010 он

СЭДВИЙН АГУУЛГА

Нэг. Хуучин социалист системийн орнуудын төрийн шагналын систем, түүний шинэчлэл

- 1.1. ОХУ-ын төрийн шагналын систем, түүний шинэчлэл
- 1.2. БНКаЗУ-ын төрийн шагналын систем, түүний шинэчлэл
- 1.3. БНПУ, БНЧУ-ын төрийн шагналын системийн шинэчлэлийн тойм

Хоёр. Монгол төрийн шан харамж, түүний түүхэн уламжлал ба төрийн шагналын өнөөгийн систем

- 2.1. Монгол төрийн шан харамж, түүний түүхэн уламжлал
- 2.2. Монгол Улсын төрийн шагналын өнөөгийн систем

Гурав. Бусад орнуудын төрийн одон, медалийн систем, түүний онцлог

- 3.1. Бүгд Найрамдах Турк Улсын төрийн шагналын систем, онцлог
- 3.2. Их Британи, ХБНГУ, АНУ-ын төрийн шагналын системийн тойм

Дөрөв. Судалгааны дүгнэлт

Хавсралт 1. ОХУ, БНКаЗУ, БНПУ-ын төрийн шагналууд

Хавсралт 2. Монгол Улсын шагнал, одон медалийн өнөөгийн тогтолцоог төгөлдөршүүлэх чиглэлээр хэвлэгдэн гарсан ном, товхимол, өгүүлэл, нийтлэл, бусад мэдээллийн талаар лавлагаа, мэдээлэл

Хавсралт 3. Богд хаант Монгол Улсын Эрдэнийн очир одонгийн тухай товч танилцуулга

Ашигласан материалын жагсаалт

УДИРТГАЛ

“Төрийн одон, медаль, түүний хэлбэр, олгох журмын талаархи харьцуулсан судалгаа” сэдэвт судалгааны ажлыг Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгаа шинжилгээ олон нийттэй харилцах төвийн судлаачдын баг гүйцэтгэв.

Судалгааны зорилго:

Энэхүү судалгаа нь Монгол төрийн шан харамж, түүний түүхэн уламжлал, төрийн шагналын өнөөгийн системийг тодорхойлон, бусад орнуудын төрийн шагналын систем, онцлог, түүний дотор постсоциалист орнуудын төрийн шагналын системийн шинэчлэлийг харьцуулан манай улсын өнөөгийн төрийн шагналын системийн талаар нэгдсэн дүгнэлт гаргахад оршино.

Судалгааны зорилтууд:

- Хуучин социалист системийн орнуудын төрийн шагналын систем, түүний шинэчлэлийг харьцуулан судлах,
- Монгол төрийн шан харамж, түүний түүхэн уламжлал ба төрийн шагналын өнөөгийн системийг судлах, лавлагаа, мэдээлэл бэлтгэх
- Бусад орнуудын төрийн одон, медалийн систем, түүний онцлогыг харьцуулан судлах
- Төрийн шагналын системийн талаар харьцуулсан дүгнэлт хийх

Судалгааны аргачлал:

- Бусад улс орнуудын төрийн шагналын талаархи хууль, журмын харьцуулалт,
- Түүхчилсэн шинжилгээ,
- Бичиг баримтын контент анализын судалгаа

Судалгааны ажлын хйрээнд дараахи йндсэн йл ажиллагаа хийгдсэн болно. йнд:

- Бодлого, эрх зййн баримт бичгйдийг сонгож харьцуулсан шинжилгээ хийсэн
- Төрийн шагналтай холбоотой бичиг баримтын контент анализ хийсэн
- Цуглуулсан мэдээлэлд нэгдсэн боловсруулалт хийсэн
- Судалгааны материалыг нэгтгэн дйгнэж, судалгааны тайлан бичсэн

Судалгааны багийг Улсын Их Хурлын Тамгын Газрын СШОНХТ-ийн дарга

Ц. Норовдондог (Ph.D) удирдаж, референт-судлаач А.Пагма /Удиртгал, I бүлэг, дүгнэлт/ референт-шинжээч Г.Чулуун /II бүлэг/, референт-судлаач Ш. Хишигсүрэн /III бүлэг/ нар оролцон гйцэтгэв.

НЭГ. ХУУЧИН СОЦИАЛИСТ СИСТЕМИЙН ОРНУУДЫН ТӨРИЙН ОДОН, МЕДАЛИЙН ЖУРАМ, ТҮҮНИЙ ШИНЭЧЛЭЛ

1.1. ОХУ-ын төрийн шагналын систем, түүний шинэчлэл

ОХУ-ын төрийн шагнал нь Эх орноо хамгаалах үйлс, төрийн байгуулал, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, соёл, урлаг, хүмүүжил, гэгээрэл, эрүүл мэнд, иргэдийн амьдрал, эрх чөлөө, буяны үйлсэд онцгой гавъяа байгуулсан иргэдэд төрөөс тэдний хөдөлмөр зүтгэл, онцгой гавъяаг үнэлэн олгодог шагнал, урамшууллын дээд хэлбэр юм.

Дараах шагналууд нь ОХУ-ын төрийн шагналууд болно. Үүнд:

- ОХУ-ын Баатар цол
- ОХУ-ын одонгууд
- ОХУ-ын медалиуд
- ОХУ-ын шалгарсны тэмдэг
- ОХУ-ын хүндэт цол эдгээр болно.

ОХУ-ын Ерөнхийлөгч төрийн шагнал бий болгох тухай болон төрийн шагналаар шагнах тухай зарлигыг гаргаж, шагналыг гардуулдаг. Түүнчлэн ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн даалгаснаар, түүний нэрийн өмнөөс дараах албан тушаалтнууд төрийн шагналыг гардуулж болно. Үүнд:

- Төрийн эрх мэдлийн холбооны байгууллага болон холбооны төрийн байгууллагын удирдах ажилтнууд
- ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн захиргааны газрын боловсон хүчин, шагнал хариуцсан газрын дарга
- ОХУ-ын субъектүүдийн төрийн байгууллагуудын удирдах ажилтнууд
- ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхт төлөөлөгчид
- ОХУ-ын элчин сайдууд
- Цэргийн дарга нар- /дивизийн командлагчийн хэмжээний эрх мэдэлтэй дарга нар/
- Бусад хүмүүс

ОХУ-ын төрийн шагналаар ОХУ-ын иргэд, гадаадын харъяат иргэд мөн харьяалалгүй хүмүүс шагнагдаж болно.

Эр зориг, авхаалж самбаа гаргасны төлөө шагнагддаг зэрэг бүхий төрийн шагналаас бусад төрийн шагналаар нэг хүнийг давтан шагнадаггүй байна.

1.1.1. ОХУ-ын шагналын системн шинэчлэлийн тойм

Хуучин ЗХУ-ын задралын дараа 1992 оны эхэн үеэс ОХУ-ын төрийн шагналын бие даасан шинэ систем бүрэлдэж эхэлжээ. ОХУ-ын шагналын тухай анхны эрх зүйн акт нь 1992 оны 3 дугаар сард гарсан ОХУ-ын Дээд Зөвлөлийн Тэргүүлэгчдын “ОХУ-ын төрийн шагналын тухай” Зарлиг байсан бөгөөд уг зарлигын дагуу хуучин ЗХУ-ын зарим одон, медалийг хүчин төгөлдөр үлдээж ашиглаж болох тухай заасан байна. Энэхүү зарлигийн дагуу дараах одон медалийг хэвээр үлдээжээ. Үүнд: “Суворовын”

одон, “Ушаковын” одон, “Кутузовын” одон, “Нахимовын” одон, “Александр Невскийн” одон, “Ард түмнүүдийн найрамдлын” одон, “Эр зориг гаргасны төлөө” одон болон “Ушаковын” медаль, “Нахимовын” медаль, “Чин зоригийн” медаль зэрэг 9 медалийг хэвээр үлдээсэн болно. Мөн энэхүү зарилгаар Эзэнт оросын үеийн цэргийн одон болох “Ариун Зовлон эдлэгч ба Ялан дийлэгчийн” одон, түүний ялгах тэмдэг болох “Георгиевын загалмайг” сэргээсэн байна.

Дээрх зарлигийг гарсан үеэс буюу 1992 оны 3 дугаар сарын 2-ны өдрөөс ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн 1994 оны 3 дугаар сарын 2-ны өдрийн “ОХУ-ын төрийн шагналын тухай” зарлиг гарах хүртэл хугацаанд дээр дурьдсан одон, медалиудаар ОХУ-ын иргэдийг шагнаж байсан ба энэ үеийг ОХУ-ын шагналын системн шилжилтын үе гэж нэрлэдэг.

ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн 1994 оны 3 дугаар сарын 2-ны өдрийн “ОХУ-ын төрийн шагналын тухай” зарлиг гарсан үеэс ОХУ-ын орчин үеийн шагналын шинэ систем тогтож, баталгаажиж эхэлсэн гэж үздэг. Энэ зарлигийн дагуу 1992 оны зарлигаар үлдээсэн хуучин ЗХУ-ын зарим шагналыг үлдээсэн хэдий ч 1994 оны Ерөнхийлөгчийн зарлиг нь ОХУ-ын шагналын системд томоохон өөрчлөлт оруулсан байна. Тухайлбал, “Эх орны өмнө байгуулсан гавъяаны төлөө” одон, “Жуковын” одон, “Нестеровын” медаль, “Албан үүргээ нэр төртэй биелүүлсний төлөө” тэмдэг зэрэг шинэ одон, медаль, шалгарсны тэмдгийг бий болгожээ.

ОХУ-ын шагналын системн шинэчлэлийн нэг чухал үе шат нь ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн 1998 оны 7 дугаар сарын 01-ны өдрийн “Ариун айлдагч Андрей Первозванного одонг сэргээх тухай” зарлиг бөгөөд энэхүү зарлигаар Б.Ельцин Хаант Оросын үеийн “Ариун айлдагч Андрей Первозванного” одонг сэргээж, төрийн дээд шагнал болгон түүний Статут буюу журам, тодорхойлолтыг баталжээ.

1999 онд Ерөнхийлөгчийн зарилгаар Пушкины медалийг бий болгосон бол 2000 онд Ерөнхийлөгч В.Путин “Гэгээн Георгиевийн одонгийн Статут ба Георгиевийн загалмайн тэмдгийн журмын тухай” зарлигийг баталж, Гэгээн Георгиевийн одонг ОХУ-ын цэргийн дээд шагнал болгосон байна.

2008 онд ОХУ-ын Ерөнхийлөгч Д. Медведев зарлиг гаргаж хүүхдийн хүмүүжил, гэр бүлийг бэхжүүлэх үйлсэд оруулсан хувь нэмэр, гавъяаг үнэлж, урамшуулах зорилгоор “Эцэг, эхийн алдрын” одонг бий болгожээ. Энэхүү одон нь хуучин ЗХУ-ын үед эхчүүдийг урамшуулан шагнадаг байсан “Алдарт эхийн” одон, “Эхийн алдар” одон, Эхийн медаль зэрэг шагналын уламжлалыг өвлөн авчээ.

Хүндэт цолны хувьд 1992 оны ОХУ-ын хуулиар “ОХУ-ын сансрын нисгэгч”, “ОХУ-ын цэргийн гавъяат нисгэгч”, “ОХУ-ын цэргийн гавъяат штурман” зэрэг цолыг бий болгосон бол ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн 1995 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдрийн зарлигаар эдүгээ ОХУ-д иргэдэд хүртээж буй цолнуудыг бий болгосон байна.

Ийнхүү орчин үеийн Оросын төрийн шагналын систем нь 1990-ээд оноос эхэлсэн улс төр-эрх зүйн өөрчлөлтийг тусгахын зэрэгцээ Оросын төр, нийгмийн олон зуун жилийн хөгжлийн өвөрмөц толь болж байдаг байна.

1.1.2. Эрх зүйн зохицуулалтын үндэс

ОХУ-ын төрийн шагналын эрх зүйн зохицуулалтын үндсийг ОХУ-ын Үндсэн хуулийн 71 дүгээр зүйлд “Оросын Холбооны Улсын төрийн шагнал, хүндэт цол нь... Оросын Холбооны Улсын мэдэлд байна”, 89 дүгээр зүйлд “Оросын Холбооны Улсын Ерөнхийлөгч ... Оросын Холбооны Улсын төрийн шагналаар шагнаж, Оросын Холбооны Улсын хүндэт цолыг хүртээж, цэргийн дээд болон тусгай цолыг олгоно” гэж тодорхойлжээ.

Судлаачдын тодорхойлсноор ОХУ-ын Үндсэн хуулинд ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн төрийн шагналаар шагнах эрхийг хуульчилсан хэдий ч өнөөгийн төрийн байгуулалтын практикт энэ хэм хэмжээ өргөн хүрээнд тусгалаа олж, төрийн тэргүүн төрийн шагналыг баталж, шагнах ерөнхий дэг журмыг тогтоож, шагнах болон бусад төрийн шагналтай холбоотой асуудлыг зохицуулж байна¹. Ийнхүү төрийн шагналын хүрээний асуудлыг зохицуулж буй эрх зүйн баримт бичгийн үндэс нь ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн эрх зүйн актууд –зарлиг, захирамж юм.

Өнөөгийн байдлаар ОХУ-ын төрийн шагналаас цөөн тооны шагнал нь хуулиар тогтоогдсон байна. Үүнд:

- ОХУ-ын Баатар цол ба “Алтан од” медаль
- “Чөлөөт Оросын Хамгаалагчид” медаль
- “Эх орны Агуу их дайны 50 жилийн Ялалтын” медаль
- “ОХУ-ын сансрын нисгэгч” цол
- “ОХУ-ын цэргийн гавъяат нисгэгч” цол
- “ОХУ-ын цэргийн гавъяат штурман” цол эдгээр болно.

Бусад бүх төрийн шагалууд нь Ерөнхийлөгчийн зарлигаар батлагдаж, журам, тодорхойлолт нь гарчээ.

Ерөнхийдөө судлаачид, мэргэжилтнүүд төрийн шагналын системийг хуулиар зохицуулах нь зүйтэй гэж үздэг байна².

Өнөөдөр ОХУ-ын төрийн шагналын систем, статусыг зохицуулж буй гол эрх зүйн баримт бичиг нь 1994 оны 3 дугаар сарын 02-ны өдрийн зарлигаар батлагдсан **“ОХУ-ын төрийн шагналын Журам”** /удаа дараа нэмэлт, өөрчлөлт орсон/ юм. Энэхүү журмын зохицуулалтын гол заалтуудыг авч үзье.

Журмын дагуу ОХУ-ын төрийн шагналд ОХУ-ын Баатар цол, ОХУ-ын одон, медаль, шалгарсны тэмдэг, хүндэт цол хамаарна. Түүнчлэн ОХУ-ын төрийн шагналаар ОХУ-ын иргэд, гадаадын харъяат иргэд мөн харъяалалгүй хүмүүс

¹ Трофимов.Е.В Правовое регулирование государственных наград в РФ, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, М., 2006 г.

² Трофимов.Е.В Правовое регулирование государственных наград в РФ, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, М., 2006 г.

шагнагдаж болно. Иймд социализмын үед буюу 1988 оноос өмнө үеийнх шиг хамт олноор нь шагнах боломжгүй болсон байна.

Төрийн, хувийн, орон нутгийн өмчийн үйлдвэр, албан байгууллагын хамт олон, нутгийн удирдлагын байгууллага төрийн шагналаар шагнуулахаар нэр дэвшүүлнэ. Ингэхдээ тус тусын нутгийн захиргааны байгууллагатай зөвшилцсөний дараа шат шатны холбооны чанартай улс, хязгаар, муж, хотын захиргаагаараа дамжуулан уламжилна.

Төрийн холбооны байгууллага болон холбооны төрийн байгууллагын ажилтануудыг төрийн шагналд нэр дэвшүүлэхдээ харъяа төрийн холбооны байгууллага болон холбооны төрийн байгууллагууд тодорхойлно. Тэдгээрийг Ерөнхийлөгчид өргөн барихдаа төрийн холбооны байгууллага болон холбооны төрийн байгууллагын удирдлагууд харъяа шат шатны холбооны чанартай улс, хязгаар, муж, хотын удирдлагатай зөвлөлдөн өргөн барина. Эдгээр нэр дэвшүүлсэн өргөдлийг ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн холбооны тойрог дахь Бүрэн эрхт төлөөлөгч Ерөнхийлөгчид өргөн барина.

Зарим Холбооны чанартай байгууллагын, тухайлбал, цэргийн албан хаагчид, мансууруулах бодисын хяналтын байгууллага, гааль, шүүх, прокурорын байгууллагын ажилтануудыг төрийн шагналаар шагнуулахаар нэр дэвшүүлсэн өргөдлийг тухайн байгууллагын удирдлага Ерөнхийлөгчид өргөн барина.

ОХУ-ын нутаг дэвсгэр дээр байнга оршин суугаа гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүнийг ОХУ-ын төрийн шагналд нэр дэвшүүлэхдээ ерөнхий үндэслэлийн дагуу, харин хилийн чандад байгаа гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүнийг ОХУ-ын Гадаад явдлын яам ОХУ-ын төрийн шагналд нэр дэвшүүлнэ.

Ерөнхийлөгчийн нэр дээр шагналд нэр дэвшүүлэн ирүүлсэн баримт бичгийг авч үзэх үүргийг тусгай зөвлөлдөх байгууллага болох ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх төрийн шагналын Комисс гүйцэтгэдэг.

Тухайн төрийн одон, медаль, цолоор шагнагдах үндэслэл нь тэдгээр одон, медаль, цолны журамд тодорхойлогдсон байдаг.

ОХУ-ын төрийн шагналын Журам, болон төрийн шагнал гардуулах зааврын дагуу ОХУ-ын төрийн шагналыг ОХУ-ын Ерөнхийлөгч гардуулах ба түүний нэрийн өмнөөс гардуулах эрх бүхий албан тушаалтнуудыг дээр дурьдсан.

Мөн уг Журмаар төрийн шагнал хүртсэнээс хойш байгуулсан шинэ гавъяаны төлөө дахин шагнахдаа өмнө шагнагдснаас 3 жилийн хугацаа өнгөрсөн байх ёстой ба харин эр зориг, авхаалж самбаа гарган баатарлаг гавъяа байгуулсан бол хугацаа харгалзахгүй шагнахаар заажээ.

Эр зориг, баатарлаг гавъяа байгуулсны төлөө олгодог ОХУ-ын Баатар цол болон одон, медалиар нэхэн шагнаж болно. Төрийн шагнал, тэдгээрийн үнэмлэх, бичгийг нэхэн шагнагдсан хүний гэр бүлийн хүн, эцэг эх, үр хүүхдэд нь дурсгал болгон хадгалуулна.

Төрийн шагналтан нас нөхцсөн тохиолдолд шагнал нь түүний өв залгамжлагчид үлдэх ба өв залгамжлагч үгүй бол ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн

захиргааны газрын боловсон хүчин, шагнал хариуцсан газарт буцааж өгнө. Түүнчлэн нас нөхцсөн болон нэхэн шагнадагсан хүмүүсийн шагнал, үнэмлэхийг өв залгамжлагчид болон ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн захиргааны газрын боловсон хүчин, шагнал хариуцсан газрын зөвшөөрөлтэйгээр музейд хадгалуулж болно.

Төрийн шагнал, түүний үнэмлэхийг гээж, үрэгдүүлсэн тохиолдолд нөхөн болон сольж олгох журмыг мөн тодорхойлсон байна.

ОХУ-ын төрийн шагналын журам нь төрийн шагналыг олгосон үндэслэл нь буруу, үндэслэлгүй нь тогтоогдвол ОХУ-ын Ерөнхийлөгч шагнасан тухай зарлигийг хүчингүй болгож болохыг тодорхойлсон байна. **Түүнчлэн тухайн хүнийг төрийн шагналд үндэслэлгүй тодорхойлсон албан тушаалтан хуулийн дагуу хариуцлага хүлээхийг заажээ.**

Түүнчлэн төрийн шагналтан хүнд болон онц хүнд гэмт хэрэг хийсний төлөө шийтгэгдсэн бол түүний төрийн шагналыг хасах шийтгэлтэй байна. Хэрэв шагналын эрхээ хасуулсан хүн цагаадсан, түүний хийсэн хэрэг нийгмийн аюултай шинжээ алдсан бол Ерөнхийлөгч шагналаа эдлэх эрхийг нь сэргээнэ.

ОХУ-ын төрийн шагналтан хүмүүст үзүүлдэг хөнгөлөлт, урамшууллын тухайд дараахи хуулиудаар зохицуулсан байна. Үүнд:

- “Зөвлөлт Холбоот Улсын Баатар, Оросын Холбооны Улсын Баатар, Алдрын одонтнуудын статусын тухай” -1993 он, №4301-1, /”Закон о статусе Героев Советского Союза, Героев Российской Федерации и полных кавалеров ордена Славы”/
- “Социалист хөдөлмөрийн Баатар, Хөдөлмөрийн алдар одонтнуудад үзүүлэх нийгмийн баталгааны тухай”-1997 он, №5-ФЗ, /”Закон о предоставлении социальных гарантий Героям Социалистического труда и полным кавалерам ордена Трудовой Славы”
- “Зөвлөлт Холбоот Улсын Баатар, Оросын Холбооны Улсын Баатар, Алдрын одонтнуудын статусын тухай хуулинд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай”-2005 он, №122-ФЗ, /Федеральный закон ”О внесении изменений в Закон Российской Федерации “О статусе Героев Советского Союза, Героев Российской Федерации и полных кавалеров ордена Славы”
- “Социалист хөдөлмөрийн Баатар, Хөдөлмөрийн алдар одонтнуудад үзүүлэх нийгмийн баталгааны тухай хуулинд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай”-2006 он, №67-ФЗ, Федеральный закон ”О внесении изменений в Закон Российской Федерации “О предоставлении социальных гарантий Героям Социалистического труда и полным кавалерам ордена Трудовой Славы”
- “Оросын Холбооны Улсын субъектүүдйн төрийн хууль тогтоох ба гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагуудын зохион байгуулалтын ерөнхий зарчмуудын тухай”, “Оросын Холбооны Улсын нутгийн удирдлагын байгууллагын зохион байгуулалтын ерөнхий зарчмуудын тухай”

хуулиудад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай”-2004, №122-ФЗ, /ФЗ РФ “О внесении изменений и дополнений в Федеральный закон “Об общих принципах организации законодательных и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации” и “Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации” зэрэг хуулиуд болно.

Дээрхи хуулиудын дагуу Зөвлөлт Холбоот Улсын Баатар, Оросын Холбооны Улсын Баатар, Алдрын одонтнууд, Хөдөлмөрийн алдрын одонтнууд болон хэрэв эдгээр шагналтнууд нас нөхцсөн бол тэдгээрийн эхнэр, нөхөр, эцэг эх, гэр бүлийн гишүүд нь байр, орон сууцны /түүн дотор техникийн ба ашиглалтын үйлчилгээ/ төлбөрөөс бүрэн чөлөөлөгдөх буюу эсхүл сар бүр Зөвлөлт Холбоот Улсын Баатар, Оросын Холбооны Улсын Баатар, Алдрын одонтнууд **25000 рублийн мөнгөн төлбөр**, Социалист хөдөлмөрийн Баатар, Хөдөлмөрийн алдар одонтнууд сар бүр **20000 рублийн мөнгөн төлбөр** авч болно. Эдгээр хүмүүс мөн нийтийн аж ахуйн үйлчилгээ/халуун, хүйтэн ус, суваг, хий, эрчим хүч, дулаан, бусад/-ний төлбөрөөс бүрэн чөлөөлөгдөх буюу эсхүл сар бүр Зөвлөлт Холбоот Улсын Баатар, Оросын Холбооны Улсын Баатар, Алдрын одонтнууд 25000 рублийн мөнгөн төлбөр, Социалист хөдөлмөрийн Баатар, Хөдөлмөрийн алдар одонтнууд сар бүр 20000 рублийн мөнгөн төлбөр авч болно.

Хуучин ЗХУ ба ОХУ-ын төрийн дээд одон, медаль, хүндэт цолоор шагнуулсан иргэд 2004 оны №122-ФЗ Холбооны хуулийн дагуу хөдөлмөрийн ахмад зүтгэлтэн хэмээн нэрлэгдэх ба орон сууцаар хангагдах, орон сууц, нийтийн аж ахуйн үйлчилгээний төлбөрөөс чөлөөлөгдөх, үнэ төлбөргүй эмнэлгийн үйлчилгээ авах эрхээр хангагдсан байна.

1.2. БНКазУ-ын төрийн шагналын систем, түүний шинэчлэл

Бүгд Найрамдах Казахстан Улсад 1991 оны 12 дугаар сарын 16-нд “Казахстаны тусгаар тогтнолын тухай” хууль батлагдаж энэ өдрөөс БНКазУлс тусгаар тогтносон бүрэн эрхт улс болон хөгжсөн. Тусгаар улс болон хөгжсөнөс хойш 1993 оноос Казахстаны төрийн шагналын систем шинэчлэл эхэлсэн байна. 1993 оны 4 дүгээр сарын 01-нд “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай” хууль батлагдсан ба сүүлд тус хуулинд гурван удаа нэмэлт, өөрчлөлт орж одонгууд зэрэгт хуваагдаж, тэдгээрийн статут буюу журам өөрчлөгдөж, одон, медалийн хэв загвар солигдон, төрийн шинэ шагналууд бий болжээ. Тухайлбал, “Отан”(Эх орон) одон, “Данк” (Алдар) одонгийн 1, 2 дугаар зэрэг, “Парасат” (Ариун Үйлс) одон, “Курмет” (Хүндэтгэл) одон, “Халык Кахарманы” (Ардын баатар) цол, олон хүүхэдтэй эхчүүдийг шагнах “Алтын алка” (Алтан унжлага) шагнал, “Кумис алка” (Мөнгөн унжлага) шагнал, “Ерлиги ушин” (Эр зоригийн төлөө) медаль, “Ерен енбеги ушін” (Хөдөлмөрийн алдар) медаль зэрэг шагналыг шинээр бий болгосон байна.

1995 оны 12 дугаар сарын 12-нд “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай” шинэ хууль батлагдан гарсан ба 1999, 2001, 2008 онуудад энэхүү хуульд нэмэлт өөрчлөлт орсон. Түүнчлэн 1999 оны 11 дүгээр сарын 08-нд “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналд нэр дэвшүүлэх, гардуулах заавар,

төрийн шагналын үнэмлэхний загвар, төрийн шагналын тэмдэгний тодорхойлолтыг батлах тухай” Ерөнхийлөгчийн захирамж гарсан ба тус захирамжид 2006, 2007 онуудад нэмэлт, өөрчлөлт орсон ажээ.

1995 оны “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай” шинэ хуулиар дараах одон, медалиуд шинээр хуульчлагдсан байна. Үүнд:

- “Алтын Кыран” (Алтан бүргэд) одон
- “Айбын” (Гавъяа) одон 1, 2, 3 дугаар зэрэг
- “Достык” (Найрамдал) одон 1, 2 дугаар зэрэг
- “Жауынгерлик ерлик ушин” (Цэргийн гавъяа) медаль зэрэг болно.

1999 онд тус хуульд орсон нэмэлт өөрчлөлтөөр “Барыс” (Барс) одонгийн 1,2,3 дугаар зэрэг ба тус одонгийн таван хошуу од, 2008 онд “Казакстаннын Енбек Ері” (Казахстаны Хөдөлмөрийн баатар) цолыг шинээр бий болгож эдийн засаг, нийгэм-хүмүүнлэгийн салбарт гарамгай амжилт гаргасан хүмүүсийг шагнах болсон бөгөөд тус цолоор шагнагдагсдыг “Отан” одон ба онцгой шалгарсны тэмдэг болох “Алтан од” тэмдэг олгодог байна.

Мөн Казахстаны төрийн шагналын системд Казахстаны Ерөнхийлөгчийн нэрийн өмнөөс олгодог 1941-1945 оны Эх орны Агуу их дайнд ялсаны 50 жилийн ойн медаль, 1941-1945 оны Эх орны Агуу их дайнд ялсаны 60 жилийн ойн медаль, Жуковын медаль ордог.

Түүнчлэн 1993 онд “Казакстаннын енбек синирген кайраткеры” буюу Казахстаны гавъяат зүтгэлтэн, “Казакстанын гарышкер-ушкышы” буюу Казахстаны сансрын нисгэгч гэсэн 2 хүндэт цолыг баталсан байна.

Ийнхүү БНКазУ-ын төрийн шагналын системд хамрагдаж буй бүх одон, медаль, хүндэд цол нь 1993 оноос хойш батлагдаж, олгогдож эхэлсэн бөгөөд Казахстан Улс төрийн шагналынхаа системийг бүхэлд нь өөрчлөн шинэчлэсэн байна.

1.2.2. Эрх зүйн зохицуулалтын үндэс

1995 оны 12 дугаар сарын 12-ны өдөр батлагдсан “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай” хууль нь тус улсын төрийн шагналын эрх зүйн зохицуулалтын үндсийг тодорхойлж байна. Одоо энэ хуулийн гол заалтуудаас авч үзье.

Казахстан улсын иргэдийн төр, нийгмийн өмнө төр, нийгэм, уран бүтээл, хөдөлмөрийн салбарт байгуулсан гавъяаг нь үнэлэн төрийн шагналаар шагнана. Тэрчлэн Казахстан улсын өмнө гавъяа байгуулсан гадаадын харъяат болон харъяалалгүй иргэд төрийн шагналаар шагнагдаж болно. Төрийн шагналыг БНКазУ-ын Ерөнхийлөгч гардуулна гэж хуульчилжээ.

“Алтын Кыран” одон, “Халык Кахарманы”, “Казакстаннын Енбек Ері” цол болон бусад одон, медаль, Казахстан улсын Хүндэт үнэмлэх нь Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагнал мөн болохыг хуульчилсан байна³.

Төрийн шагналын тодорхойлолт, үнэмлэхний загвар, шагналд нэр дэвшүүлэх, шагнал гардуулах заавар, бусад баримт бичиг, зааврыг БНКаЗУ-ын Ерөнхийлөгч батлана.

Төрийн дээд шагнал болох “Алтын Кыран” (Алтан бүргэд) одонд зөвхөн Ерөнхийлөгч нэр дэвшүүлнэ. Бусад төрийн шагналд Парламент, Засгийн газар, яамд, улсын хороо, бусад төв болон орон нутгийн гүйцэтгэх засаглалын байгууллагууд, уран бүтээлийн холбоод, байгууллагууд нэр дэвшүүлнэ.

Төрийн шагналд мөн хөдөлмөрийн хамт олноос хэлэлцэн нэр дэвшүүлж болно. Гадаадын харъяат иргэдийг Гадаад явдлын яам, бусад яам, улсын хороод ерөнхий үндэслэлийн дагуу нэр дэвшүүлнэ.

Олон хүүхэдтэй эхчүүдэд олгох шагнал болон онцгой баатарлаг гавъяа байгуулснаас бусад тохиолдолд төрийн шагналтан дахин шагнагдах бол өмнө шагнагдсанаас хойш 5 жилийн хугацаа өнгөрсний дараа дахин нэр дэвшүүлнэ.

Нэг хүнийг зэрэг бүхий одон, медалиас бусад нэг төрлийн төрийн шагналаар дахин шагнахгүй. Казахстан улсын төрийн шагналаар эх орныхоо эрх ашгийг хамгаалан эр зориг, баатарлаг гавъяа байгуулсны төлөө нэхэн шагнана.

Төрийн шагналтай холбоотой асуулдыг авч хэлэлцэх, зохицуулах зорилгоор Казахстан улсын Ерөнхийлөгчийн дэргэд төрийн шагналын Комисс ажиллана.

Түүнчлэн “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай” хуульд төрийн шагнал одон, медаль, хүндэт цолыг хэнд, юуны төлөө олгож болохыг шагнал тус бүрээр нь хуульчилсан болно. Тухайлбал, “Алтын Кыран”(Алтан бүргэд) одон нь БНКаЗУ-ын төрийн дээд шагнал болохыг тодорхойлж, Казахстан улсын өмнө байгуулсан төрийн онцгой гавъяаны төлөө олгоно гэжээ. Казахстан улсын Ерөнхийлөгч нь эрхэлж буй албан тушаалынхаа дагуу онцгой загварын “Алтын Кыран”(Алтан бүргэд) одонгоор шагнагдах ажээ.

Олон хүүхэдтэй эхчүүдэд олгодог “Алтын алка” (Алтан унжлага) шагнал, “Кумис алка” (Мөнгөн унжлага) шагналууд нь одонгийн зэрэгт тооцогдох ба “Алтын алка” шагнал нь 10, түүнээс дээш хүүхэд төрүүлж, хүмүүжүүлсэн эхчүүдэд, “Кумис алка” (Мөнгөн унжлага) шагнал нь 8 ба 9 хүүхэд төрүүлж, хүмүүжүүлсэн эхчүүдэд олгодог байна.

Тус хуульд мөн төрийн шагнал болон төрийн шагналтнуудын статусыг хуульчилжээ. Төрийн дээд одон, “Отан” одон, “Казахстаны анхны Ерөнхийлөгч Н.Назарбаев” одонгоор шагнагдсан тухай Засгийн газраас баталдаг БНКаЗУ-ын Алдрын Номонд тэмдэглэдэг байна. Олон хүүхэдтэй эхчүүдийн “Алтын алка” шагналтай эхчүүдыг тогтоосон журмын **дагуу эхний ээлжинд орон сууцаар хангах**, тэдгээрийн гэр бүлийн гишүүдийнх нь хамт орон сууц болон нийтийн аж ахуйн

³ Казахстаны төрийн шагналын жагсаалтыг 2 дахь хүснэгтээс үзнэ үү.

үйлчилгээний төлбөрийг төрийн тусгай тэтгэмжээр төлдөг. “Кумис алка” шагналтай эхчүүдэд **орон нутгийн төсвөөс хөнгөлөлт үзүүлэх** тухай хуульчилжээ.

Онцгой тохиолдлоос бусад нөхцөлд төрийн шагналыг үрэгдүүлсэн бол сольж болон нөхөн олгохгүй.

Төрийн шагналтан гэмт хэрэг үйлдсэн нь хуулийн дагуу тогтоогдсон бол БНКаЗУ-ын Ерөнхийлөгч төрийн шагналыг нь хасна.

Хууль бусаар шийтгүүлсэн болон бүрэн цагаадсан иргэдийн шагналаа эдлэх эрхийг Ерөнхийлөгч сэргээнэ.

Төрийн шагналыг хууль бусаар үйлдвэрлэх, худалдах, худалдан авах, солих зэрэг хууль бус үйл ажиллагааг хориглоно.

Тус хуулийг хүчин төгөлдөр болохоос өмнө “Отан”, “Данк” одонгоор шагнагдсан, дээд цол болох “Халык Кахарман” цол, хүндэт цол хүртсэн иргэдэд орон нутгийн төлөөллийн байгууллагууд орон нутгийн төсвөөс хөнгөлөлт үзүүлж болохыг мөн хуульчилжээ.

1.3. БНПУ-ын төрийн шагналын системн шинэчлэлийн тойм

ХХ зууны 80-аад оны сүүлчээс эхэлсэн коммунист системн задрал, уналтыг дагалдан Төв болон Дорнод Европын социалист орнуудын нийгмийн хөгжилд гүн гүнзгий эргэлт, өөрчлөлт гарсан бөгөөд Польшид 1989 оноос эхэлсэн энэ үйл явц Польшийн төрийн шагналын системд мөн шинэчлэл, өөрчлөлт оруулсан байна.

Хуучин социалист Польшийн үеийн ихэнх шагнал үгүй болж, Гуравдугаар Бүгд Найрамдах Улсын /1990 оны 12-р сараас/ Хоёрдугаар Бүгд Найрамдах Улсын /1921-1947/ үеийн шагналыг шаардлагатай зарим өөрчлөлт оруулан сэргээжээ. Улмаар 1992 оны 10 дугаар сарын 16-ны өдөр БНПУ-ын парламент “Төрийн шагналын тухай” хууль батласан ба энэхүү эрх зүйн акт нь төрийн шагналын үндсэн зарчим, шагналын харилцааг зохицуулдаг.

Хуучин Бүгд Найрамдах Польш Ард Улсын үед төрийн шагналаар шагнагдсан хүмүүсийг шагналаа зүүхийг хориглоогүй.

Польш улсын төрийн дээд шагнал Цагаан бүргэдийн одон (Order Orła Białego)-г 1921 оны 2 дугаар сарын 04-ны өдөр Польшийн сейм баталжээ. Уг одонг эх орон, ард түмний өмнө цэрэг, иргэний онцгой гавъяа байгуулсны төлөө олгодог ба 1992 оны “Төрийн шагналын тухай” хуулиар сэргээсэн байна. Энэ одонгоор нэг хүнийг зөвхөн нэг удаа шагнадаг, Польшийн Ерөнхийлөгч тус одонгоор шагнах тухай шийдвэр гаргаж гардуулдаг.

Гавъяаны одон (Order Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej)- нь 1974 оны 4 дүгээр сарын 14-ны өдөр БНПАУ-ын парламентаар батлагдсан бөгөөд 1991 онд Гуравдугаар Бүгд Найрамдах Улсын шагналын системд статут, тодорхойлолтод нь өөрчлөлт оруулан бүртгэсэн. Гавъяаны одон нь 5 зэрэгтэй бөгөөд 1 дүгээр зэргийн

одонгоор гадаадын төрийн тэргүүн, сайд нарыг шагнадаг байна. Энэ одонгоор Рональд Рейган, Джордж Буш, Жак Ширак, Франсуа Миттеран, II Елизавета нар шагнагдаж байжээ. 4, 5 дугаар зэргийн одонгоор гадаад орнуудын элчин сайд нар, дипломатуудыг БНПУ-ын олон улсын харилцааг хөгжүүлэхэд оруулсан хувь нэмэрийг нь үнэлэн шагнадаг.

Эр зоригтны Загалмай (Krzyz Walecznych)-г 1920 онд Польшийн батлан хамгаалах Зөвлөлийн шийдвэрээр батласан ба 1990 онд Польшийн Парламентын шийдвэрээр сэргээсэн байна. Энэ одонгоор дайны талбарт эрэлхэг гавъяа байгуулсан хүмүүсийг шагнадаг, өнөө үед энэ одонгоор НҮБ-ын энхийг сахиулагчдын бүрэлдэхүүнд оролцогч Польшийн Зэвсэгт Хүчний байлдагчдыг шагнадаг.

Гавъяаны сэлэмтэй загалмай одон (Krzyz Zaslugi z Mieczami)- нь алтан, мөнгөн, хүрэл одонтой. 1942 онд Польшийн цагаачлагч Засгийг газрын шийдвэрээр бий болсон ба 1992 оны төрийн шагналын тухай хуулиар сэргээсэн. Энэ одонг Польшийн Ерөнхийлөгч олгох, гардуулах эрх эдлэнэ.

Партизаны загалмай одон (Krzyz Partyzancki)- 1944 оны 4-дүгээр сарын 22-ны өдөр Польшийн үндэсний чөлөөлөх хорооны шийдвэрээр батлагдсан ба 1992 онд сэргээж, эсэргүүцлийн хөдөлгөөнд оролцож байсан боловч ямар нэг шалтгааны улмаас 1946-1989 онд шагнагдаж чадаагүй хүмүүст олгосон ажээ.

Ер нь Польшийн төрийн шагналын системд дэлхийн хоёдугаар дайны үйл явц, фашизмын эсрэг тэмцэл, ялалттай холбоотой шагнал, загалмай одон маш том байр суурь эзэлж байна. Тухайлбал, нийт 9 загалмай одон, 10 медаль эх орноо хамгаалах, фашизмын эсрэг дайнд гавъяа байгуулсны төлөө олгодог шагнал байна.

“Удаан жил хамт амьдарсны төлөө” медаль 1960 оны 2 дугаар сарын 17-ны өдөр Сеймийн хуулиар батлагдсан ба 1992 оны “Төрийн шагналын тухай” хуулиар сэргээж Гуравдугаар Бүгд Найрамдах Улсын төрийн шагналын жагсаалтанд бүртгэжээ. Энэ медалиар гэр бүл болоод 50 жил хамт амьдарсан, нэг, түүнээс дээш тооны өөрийн төрсөн болон өргөмөл хүүхдийг өсгөж хүмүүжүүлсэн гэр бүлийн хүмүүсийг шагнадаг байна.

1.4. БНЧУ-ын төрийн шагналын системн шинэчлэлийн тойм

1989 оны тайван хувьсгалын дараа тэр үеийн БНСЧСУ-д нийгмийн өөрчлөлт эхэлсэн. 1990 оны 10 дугаар сарын 02-ны өдрийн Чехсловакийн Холбооны улсын Холбооны Ассамблейн баталсан “Төрийн шагналын тухай” хуулиар төрийн шагналын системийг өөрчлөн шинэчлэх эхлэлийг тавьсан байна. Тус хуулиар Холбооны Бүгд Найрамдах Чех-Словак Улсын төрийн шагнал нь одон, медаль гэсэн хоёр хэсгээс бүрдэхийг тодорхойлсон ба хуучин социализмын үеийн одон, медаль, хүндэт цолтой холбоотой 40 эрх зүйн баримт бичгийг хүчингүй болгосон байна.

1993 оны 1 сард Холбооны Чех, Словак улс аажмаар задран тусгаар тогтносон Бүгд Найрамдах Чех Улс, Бүгд Найрамдах Словак Улс байгуулагдсан.

1994 оны 7 дугаар сарын 09-ны өдөр БНЧУ-ын парламент БНЧУ-ын төрийн шагналын тухай хууль баталсан ба энэхүү хуулиар төрийн шагнал нь одон, медаль

гэсэн хоёр төрөлтэй, одон нь төрийн дээд шагнал болохыг хуульчилжээ. Чех улс нь Цагаан арслангийн одон, Томаш Гарриг Масарикийн одон гэсэн хоёр төрийн дээд шагналтай ба Чех улсын иргэд болон гадаадын иргэдийг шагнадаг.

Цагаан арслангийн одон нь анх 1922 онд батлагдаж байсан, 1990 он хүртэл 3 зэрэгтэй байсан бол 1992 оноос 5 зэрэгтэй болжээ. Цагаан арслангийн одонгоор чехийн төр, засгийн өмнө гавъяа байгуулсан гадаадын төр, нийгмийн зүтгэлтнүүд, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчдыг шагнадаг байна.

Томаш Гарриг Масарикийн одонгоор нийгмийн ардчилсан хөгжил, хүний эрх, хүмүүнлэгийн үйлст оруулсан гарамгай хувь нэмрийг үнэлэн олгодог байна.

Түүнчлэн БНЧУ-ын төрийн шагналын системд “Баатарлаг үйлсийн төлөө”, Гавъяаны медалиуд орно.

“Баатарлаг үйлсийн төлөө” медалиар дайны талбарт гавъяа байгуулсан болон хүний амь, материаллаг үнэт зүйлсийг авран хамгаалахад эр зориг, баатарлаг гавъяа байгуулсаны төлөө шагнадаг.

Гавъяаны медалиар төрийн болон нутгийн удирдлагын байгууллагын ажилтнуудыг албан үүргээ нэр төртэй биелүүлснх нь төлөө шагнадаг байна.

Төрийн шагналаар шагнах шийдвэрийг БНЧУ-ын Ерөнхийлөгч гаргаж мөн шагналыг гардуулдаг. Төрийн шагналаар шагнах тухай саналыг Ерөнхийлөгчид Төлөөлөгчдын танхим, Сенат, Засгийн газар гаргаж болно.

Ерөнхийлөгчийн нэрийн өмнөөс түүний томилсон хүмүүс шагналыг гардуулах эрхтэй.

Ийнхүү бидний авч үзсэн хуучин социалист орнууд болох ОХУ, БНКазУ, БНПУ, БНЧУ-д 1990-ээд оноос хойш төрийн шагналын систем нь нийгмийн гүн гүнзгий өөрчлөлтийн үр дүн болж өөрчлөгдөн шинэчлэгдсэн байна.

ХОЁР. МОНГОЛ ТӨРИЙН ШАН ХАРАМЖ, ТҮҮНИЙ ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ (ОДОН ШАГНАЛЫН ӨНӨӨГИЙН ТОГТОЛЦООГ ТӨГӨЛДӨРШҮҮЛЭХ АСУУДАЛД)

2.1. Монгол төрийн шан харамж, түүний түүхэн уламжлал

Монгол төрийн түүхэнд одон–шагнал хэрэглэсэн явдал харьцангуй саяхны билээ. Одонгоор шагнах [шинэ] боловсон ёсон, монгол улсын хувьд XIX зууны “олноо өргөгдсөн” –ий он жилүүдээс эхтэй юм. Монголын сүүлчийн эзэн хаан, хамаг бүгдийн багш, оройн дээд очирдарын хувилгаан, нарангэрэлт түмэннаст Богд Жибзундамба хутагт бээр гадаад ертөнцийн дэвшилтэт зан заншлыг даган дуурайж, энэ тал дээр анхны “туршлага нэвтрүүлсэн” түүхэн гавъяатай. Түүний зарлиг лүндэнгээр 1913 онд “эрдэнийн очир” одон бүтжээ.

“Монгол төрийн шан харамж, түүний түүхэн уламжлал” гэсэн судалгааны чанартай эл өгүүлэлдээ бид “Ардын хувьсгал” –ын жилүүдэд бий болсон одон шагналын тухай дэлгэрүүлж авч үзээгүй, энэ нь доорхи шалтгаантай. Үүнд:

1. Одон шагналын шинэ түүхийн үргэлжилсэн хугацаа анхдугаар үндсэн хуультай бараг чацуу, цагийн алслал нь чухамдаа энүүхэн “хараа барааны газар” –т илхэн байна;
2. Ардын засгийн жилүүдийн шагналын систем өнөө хэр бараг хэвээрээ байгаагийн дээр, байнгын хэрэглээнд явж ирсэн болохоор, түүнийг, нийтийн ухамсарын түвшиндээ хүмүүс нилээн сайн мэдэж байгаа гэж үзсэн;
3. Социалист төрийн шан, шагнал түүнд холбогдох лавлагааны чанартай мэдээ мэдээлэл, ном хэвлэл, мөн, одон медалийн тогтолцооны өөрчлөлт хувирлын талаархи түүхчилж тоочсон, шүүмжилж гоочилсон өнгө агуулгатай материал нийтийн номын сан, электрон мэдээллийн сүлжээнд “хангалттай” их байгаа бөгөөд тэдгээрээс гол чухлыг нь ялгаж түүвэрлэн, эл өгүүллийн төгсгөлд нэрийн жагсаалтаар хавсаргав. (Хавсралт 1. – Улсын шагнал, одон медалийн өнөөгийн тогтолцоог төгөлдөршүүлэх чиглэлээр хэвлэгдсэн ном товхимол, өгүүлэл нийтлэл, бусад мэдээллийн түүвэр жагсаалт)

Өгүүлэлдээ бид монголын эзэнт гүрний үед холбогдох түүхэн сурвалжууд, ялангуяа манай түүхэн шастир – Монголын Нууц Товчоог гол эш болгон түших бөгөөд, инагшилж явсаар Монгол Улсын анхны Үндсэн хуультай учирах хүртэлх хугацаанд хамаарах “шан харамжийн эртний хуучин уламжлал” –ыг тухайлан авч үзэх болно.

Одонгийн хэрэгцээ (Түүхэн үүсэл)

Одон, түүнийг дагалдуулсан бэлэг сэлтээр улс орнууд гадаад түншийн харилцаагаа бэхжүүлдэг байсан нь түүх сурвалжаас тод харагддаг. Монголын анхны туршлага ч энэ байдлаас гажаагүй юм. Анх одон сэдэж хийлгэсэн гол шалтгаан нь, эхний ээлжинд оросын баатар цагаан хааныг шагнах, энэ ялдраа түүнд Богд хааны “илгээлт” (монголын талын гуйлт бичиг) –ийг хадаг яндар лугаа хамтатган барих явдал байв. Ингээд 1913 онд Монгол улс Эрдэнийн очир одонтой болов.

Чингэсийн үед “Алтан гэрэгэ” гэж байсан. Тэр бол авч яваа эзэндээ асар их хүндлэл, эрх дарх, тусгай статус олгож байсан, бүр одонгоос илүү бодит үнэ цэнэтэй, гэхдээ халдашгүй байдлын баталгааг хангах үүрэгтэй, нэг ёсны тусгай үнэмлэх, гадаад паспорт талдаа зүйл байсан. Түүнийг одон гэж үзэж болохгүй болов уу.

Одон гэж юу вэ? Ер нь ингэхэд, одонгүй байж болоогүй юм уу? Одон үүсээгүй эртэн балар цагт тэгээд, бидний ба тэдний улс яажшуухан явж ирсэн б гэх зэрэг асуултанд юун түрүүн хариулах гэж оролдъё. Гэхдээ, улс гэр, засаг захиргааны түүхэн үйл явц дахь бэлэг шан, шан пүнлүү, хариу харамжийн ялгаа зааг заримдаа тун бүдгэсдэгийг энд заавал дурдмаар байна.

Монгол төрийн уламжлалт хишиг шан

Дорнын улсуудын эртний соёл уламжлал, түүх сударт, айл зэргэлдээ орших хөрш холбоотой улс орнууд бие биендээ хүндэтгэл, бас итгэл үзүүлж байгаагийн илэрхийлэл болгон, хоорондоо бэлэг солилцдог байлаа. Тэр бэлэг сэлт нилээн ахиухан хэмжээтэй. Өнөөдрийн бидний бэлэг шан гэдэг ойлголт дэргэд нь дэндүү

дарууханд тооцогдоно. Эдүгээ, түүний хэмжээ нь багасаж өөр болсноос биш, хэлбэр нь ерөнхийдөө хадгалагдаад хэвээрээ яваад байгаа юм байна.

Шагнал шийтгэл хоёр бол нэг зоосны хоёр тал. Монголын нууц товчоо агуулгадаа чухамхүү энэ гавъяа шийтгэлийн асуудлыг хангалттай өргөн дэлгэр хөнджээ. Тэнд гарч байгаа шагнал соёрхлын төрөл зүйл олон юм. Түүхэн судраа гол эш болгож, мөн, багцаа таацалдаа нийцүүлэн “баахан дураар” ангилан өгүүлэхүйд:

Эмс охидоор (хүнээр) шагнах ёсон

Улс гэр, орон гүрний төрийн тэргүүн, хаад ноёдууд, дээхэнтээгээ, харилцан итгэлцлээ гүнзгийрүүлэх, харилцаа холбоогоо улам сайжруулах баталгаа болгож үр хүүхэд, эмс охидоо хүртэл бие биендээ өгч авч байжээ. Ингэж ураг төрлийн холбоо тогтоох нь урваж тэрслэхээс хамгаалсан нэг ёсны төрийн бодлого байсан бололтой.

- a. МНТ –нд (197 дугаар зүйл), хулгана жилийн намар увас мэргэдийн тэргүүн Дайр Үсүн [байлдах саналгүйгээ нотолж] өөрийн охин Хуланг авчраад Чингэс хаанд хатан болгож өгдөг. Алтан товч, Эрдэнийн товчид [болохоор] солонгос мэргэдийн Дайр улс нэгэн охиныг Чингэс хаанд авчирч өгсөн, манай хаан тэрийг нь авсан гэж гардаг; гэсэн. Энд гарч байгаа үйлдэл бол бэлэг шан гэхээсээ илүү **олз хахууль** талруугаа хэлбийх шинжтэй байна. Тэрхүү солонгос мэргэдийн тэргүүлэгч хамгийн ариун нандин юмаа урьдчилан өгч, түүнээсээ салж байж, улмаар учирч болох аюул түйтгэрийг зайлуулж чаджээ. Даруй, ая засалт мөнөөс мөн. МНТ –ийн мөн энэ зүйлд, “харь улсаас **олзолсон** хацар гоо охид ...” гэж гардагийг ч дурдалтай.
- b. 1266 онд Японыг дайлаар мордохдоо Хубилай хаан өөрийнхөө Хутулгэрмис охиныг зам зууртаа Солонгост аваачаад өгчихдөг. Дайны цагийн ийм дипломат ёс харилцааны мөн чанар нь Цежү арлаар дамжаад цаад үндсэн гол хэрэг зоригоо бүтээхэд чиглэгдсэн, байлдааны фронтын ар талаа батжуулж авах санаанд оршч байв. Тэр үед олигтойхон одон байсан бол хааны охин ингэж харь хадмын газарт бэлгэнд одохгүй байж ч болох байсан мэт ...
- c. МНТ (208 дугаар зүйл) –нд, дайсагнаж одсон Жаха-хамбыг нэхэн тонилгож, улмаар түүний улсыг талж дийлж ирсэн ач гавъяаг нь үнэлж, Чингэс хаан өөрийн Ибага бэх хатнаа Жорчидайд өгчихөж байна. Тэгэхдээ, Чингэс хаан Ибага хатандаа “... эрхэм Жорчидайн ачийг хариулж, их гавъяаг нь тэмдэглэхийн тулд чамайг түүнд соёрхов” гэж хэлдэг. Эртний манай ёс уламжлалд “хүнээр шагнах ёсон” үнэхээр [ийн] байжүхүй. Энд, дахиад л одон байсансан бол гэж бодогдов.

Гэхдээ, тухайн тохиолдолд Чингэс хаан ингэснээрээ “аюулыг дэргэдээсээ холтгож өөр этгээд рүү гулсуулсан” байх талтай юм. Яагаад гэхээр, Ибага бол алагдсан Жаха-хамбын [нэг] охин болтой байдаг. Жаха-хамбыг Жорчидайд алсан болохоор “тухайн соёрхолыг” хааны даажигнал ч гэмээр санагддаг. Тийм бол, энэ хачин шан Жорчидайд баяр баясал авчраагүй нь

лав. Ибага –ийн хувьд ч, тэр их эзэн хааны хүссэнээр эцгийгээ хороосон хүнтэй дэр нэгтгэх болж байна.

Иймэрхүү маягийн “нэг хүнийг нөгөө хүнээр барьцаалах” шинж сэдэлтэй хорон муу аргыг хожмын түүхийн “хэмжээгүй эрхт хаан” Иосиф Жугашвили (эцэг Сталин) гаргууд сайн хэрэглэдэг байв.

Газар нутгаар шагнах ...

МНТ –ны 219 дүгээр зүйлд, “Чиний ачийг би харанхуй шөнө зүүдэндээ, гэгээн өдөр цээжиндээ санасаар өдий хүрэв. Одоо танд соёрхол өгнө ... юу авах вэ” гэж Чингэс хаан Сорхан шараас асууж байна. Сорхан шар хөвгүүдтэйгээ нийлэн хамтарч “Бид мэргидийн нутаг Сэлэнгэд дархан дураар амьдрахыг хүснэ, хэрхэхийг хаан та мэдтүгэй” гэв. Чингэс хаан зарлиг болруун: “Тийн ахул ах дүү нараа цуглуулж хүссэн газартаа ургийн ураг хүртэл тааваараа амьдрагтун” гэжүхүй.

Байнгын нүүдэл суудалт уламжлалт эдийн засагтай нийгэмд хүссэн хүн нэг газраа суугаад байх боломж хомс тул энэ шан нэг их түгээмэл байсангүй. Харин язгуурын монгол овог аймгуудыг хоорондоо байлдахад хүргэж байсан олон шалтгааны нэг нь бэлчээр нутаг, нутаг усны төлөөх тэмцэл юм. Булаалддаг тэр зүйлээрээ бусдыг шагнана гэдэг бол шагналын дээд мөн буюу.

Дайны олзоор шагнах

Харин, гадагшаагаа хийсэн аян дайны авангард хүчийг зориуд зоригжуулах үүднээс цэргийн жанжин, ханлигийн эздэд “... сайн байлд, тэгвэл та нарт эзэлсэн газрын чинь газар нутаг, эмс хүүхэдийг шагнал болгон өгье” амлан хэрэгжүүлэх явдал нилээн байжээ. Энэ нь өмнөхөөс тэс ондоон. Дайны олзоор шагнах гэмээр юм уу даа ...

Олон дайсанд довтолж олзоо бүрэн ав, ав хомрого зохиож алснаа бүрэн ав; гэсэн утга санаатай үг өгүүлбэр монголын эртний түүхэнд олонтаа тааралддаг. Бас ангийн олз шагнах ёсон байж. Нийгэм нь хоцрогдсон, төр засаг нь ядуу болохоор өгөх өөр юм амар олддоггүй байсан гэж үзнэ.

Цэргээр шагнах ...

Хүлэг хаан тухайн үеийн дэлхийн хамгийн хүчирхэг баян газар луу довтолж хамгийн том аян дайныг явуулсан байдаг. Хүлэгийн их цэрэг одоогийн Иракт төвлөрч, улмаар Сирийн тал хүрэв. Энэ амжилтыг Хубилай хаан онцлон үзсэн байна. “Хубилай хаан өөрийн нь үйл хэргийг тууштай дэмжин, үр дүнд хүрсний хариу хишиг болгож, Хүлэгт 30000 торгон цэрэг, Иль–Хаан цолоор шагнав” гэж түүхэнд бичиглэсэн нь бий [...] Энд байгаа “шагнав” гэдэг үгэнд акцент өгвөөс, цэрэг дайны бүхэл бүтэн арми хүртэл бэлэг шангийн нэгэн өвөрмөц төрөл хэмжээс болж харагдахаар байна.

Цэргээр шагнах ёсон түгээмэл байгаагүй. Чингэс хаан цэргийн бодлоготон байсан тул “байлдааны нөөц хүч” чухам хаана байрлаж байх нь зохилтойг мэдээж тооцсон байж таарна. Их цэргийг авах өгөх 2 талын хүсэл нь нэр бүхий жанжнуудын сонирхлын давхцал дээр оршиж байсан гэж үзнэ. Харагдах дүр нь өнгөц талаасаа шагнал мэт боловчиг, түүний цаад талд, цэргийн маневр, байлдааны стратегийн том асуудал оршиж байсан нь гарцаагүй. Үүнийг 100% шанал гэдэг утгаар нь ойлгож болохгүй байх. Их хаан их зүтгэлийг их итгэлээр хүлээн авч, хариуд үргэлж шан барьдаг хүн байжэ. Итгэлгүй хүнд их цэргийг өгөх нь дайсныхаа гарт илд атгуулах лугаа мэт осолтой. Хаан, Хүлэгт бүрэн итгэсэн байна.

Ирээдүй амлах (Хааны ивээлээр шагнах)

МНТ (205 дугаар зүйл) –нд, “Боорчи Мухулай 2 зөв явдлыг зөвшөөрөн тэтгэж, буруу явдлыг буцаан зогсоож, намайг өнөөдрийн энэ их сууринд хүргэв. Тэднийг одоо бүгдийн дээр суулгаж, есөн осол гаргавч ял хэлцэхгүй болгоё. Тэр 2 өөрсдийн түмнийг мэдэж захиртугай” гэснийг дурджээ.

Энд, эзэн хааны соёрхол хүртсэн түмтийн ноён, хөлөг баатар Боорчийн авсан тэр шан, хэдийгээр үзэгдэх биегүй хоосон зүйл мэт боловч ч эзнийнхээ ирээдүйг хангалттай сайн баталгаажуулжээ. Өөрөөр хэлбэл, эзэн хаан түүнийг яаж ч бүтэлгүйтэж байлаа гэсэн “том даргынх нь ажлаас хусахгүй байх”, “баталгаат ирээдүй” –гээр шагнаадахаж.

Тухайн этгээдэд төрийн хууль үйлчлэхгүй болно гэдэг бол “их том харж үзэлт” юм. Хэмжээгүй эрхт хаант засгийн “их итгэл дээр суурилсан их том эрх дарх” –ыг өнөөгийн нийгмийн хөгжлийн өндөрлөг дээрээс эргээд харахад сонин юм. Юутай ч олон хүний маазруулж бичдэг шиг “шагналаа авахын тулд эхлээд хэрэг хий” гэсэн утгагүйг нэмж хэлэх нь зөв болов уу. Соёрхолын төрөл зүйл нь этгээд өвөрмөц юм. Ирээдүйг ингэж “атгуулах” нь гарцаа байхгүй дээдийн дээд ивээл шан мөн.

Албан тушаалаар шагнах

Монголын нууц товчоонд (213 дугаар зүйл) –нд, Чингэс хаан Үнгэр буурчаас “Чи хангалттай гавъяа байгуулсан одоо ямар соёрхол авах вэ” гэж асуудаг. Тэгэхэд нь Үнгэр “... Хамаг баяд ах дүү нараа хаман цуглуулж захиръя” гэв. Хариуд нь, Чингэс хаан “Тэг тэг, тэр мянганаа чи захиртугай” гэжээ. Мянганы ноён бол тухайн үеийн том албан тушаал юм. “Харж үзэх” ёсны ийм “дураараа загнах” уламжлал олон зуун жил оршиж ирсэн байна. Уламжлал заншил хүчтэй тул, ийм байдал эдүгээ ч цухалзан илэрч болох талтай. Хэрэв тийн ахул Үндсэн хуульт дэг ёсонд нийцэмжгүй. Энд нэг сонин зүйл илэрч байна. Шан соёрхол горилогч тал нь юу авах, ямар шагнал хүсэл саналаа өөрөө хэлж болж байна!

Дахан эрхээр шагнах ...

НТ (228 зүйл) –нд, Чингэс хаан “Гадаад мянганы ноёдоос миний хишигтний ердийн хүмүүс илүү эрхэм. Тийн тул, гадаад мянганы ноён миний хишигтэнтэй тэнцэж хэрэлдвэл, би мянганы ноёныг нь шийтгэнэ” гэж гарч байна. Хишигтнүүд бол

хааны “дэргэдийн хүмүүс” юм. Тэр бас “хишигтнийг миний зөвшөөрөлгүйгээр шийтгэж үл болно” гэжээ. Итгэлт хүмүүсийг дэргэдээ шилж түүж аваад, тэдэнд онцгой дархан эрх олгож байгаа нь, үйлдлийн мөн чанар талаасаа “хааны тусгай соёрхол” даруй мөн гэж үзнэ.

МНТ –ны дараагийн зүйлд, Сорхон шар, Бадай, Хишилиг нарыг “гурван дархан” гэсэн байдаг. Тэднийг хаан өөрийн шадар хорчоо болгож “дархан эрхтэйгээр жаргаж явтугай” гэсэн нь бий. Уул усаан хамгаалж дархалдаг шигээ, монголчууд хүнийг бас дархалдаг байжээ. Ингэхдээ хүний уг сурвалж угсаа гарвалыг онцолж төдийлэн хардаггүй байж.

Биеэр бараалхах эрхээр шагнах ...

МНТ –ны 219 дүгээр зүйлд, Чингэс хаан Чулуун Чимбай хоёрыг соёрхож хэлсэн нь: “Та хоёр санасанаа хэлье гэвэл, дутуугаа гуйя гэвэл үгээ дам хүнээр бүү хэлүүл, надтай өөрийн биеэр ирж уулзаж сэтгэлээ уудалж бай” гэж зарлиг болов. Нэр бүхий хүмүүс бол өмнө дурдсан “9 удаа ял хэлцэхгүй” гэх тэр шанг хүртсэн хүмүүс юм. Нэг төрлийн шагналын нэмүүрэг аж.

Цолоор хэргэмээр шагнах ...

Монголын төрт ёсны түүхэнд, дорнын уламжлалын дагуу хэргэм цол олгож гавъяа шагнадаг ёсон түгээмэл байлаа. Энд дурдахгүй байхын аргагүй нэг жишээ бол, монголчуудын их хаанаа өргөмжилж дээдэлсэн “Чингэс” цол юм. Нэмж тэмдэглэхэд, Тэмүжин монголын нэгдсэн тулгар төрийг үүсгэн ... их үйлийг бүтээж байж [сая] Чингэс хаан болоогүй, түүнээс 17 жилийн өмнө 1189 онд Хамаг монголын хан (зөвхөн нэг аймгийн ноён) байхдаа, өөрөөр хэлбэл, хожмын “гол гавъяа” –гаа байгуулаагүй байхдаа [аль хэзээний] “Чингэс хаан” болчихсон байв. Тухайн үедээ “чингэс” гэдэг цол нь өнөөгийн бидний ойлгодог шиг “хаадын хаан”, “хамгийн дээд хаан” гэсэн утгагүй байжээ.

МНТ–ны 132, 133 дугаар зүйлд, Улзын ... Хуст шүтээн гэдэг газар Чингэс хаан татаар түмнийг даран сөнөөж, тэдний удирдагч Мөөжин сүүлтийг алж, эд барааг нь олзолдог. Хятадын Алтан хаан “Мэгүжин сүүлтийг ийн сөнөөв” гэж Чингэст машинд ихээр талархан, түүнд “чаутхури” цол хайрлав. Цолтой хүнд хүртэл цол нэмэн өгч, түүнийг нь дуртайяа мөн “авч” байгаагаас үзэхүл “цол” гэдэг чухамдаа тэр үеийн “одон” шахуу зүйл байжээ.

Монгол манжийн хараат байхдаа Чин гүрний “хэтэрхий дөрвөн хэргэм” (ван, бэйл, бэйс, гүн)–ийг хэрэглэж байсан. Чин династийн төлөө зүтгэсэн монголын ноёдыг шагнадаг эдгээр зэрэг хэргэмийг бүр сүүлд Богд хаант улсын үед ч үргэлжлүүлэн хэрэглэсээр байв. Чингисийн угсааны алтан ургийн хүн тайж цол авдаг, тайжид хүргэн орсон хүнд тавнан цол өгдөг байлаа. Цол хэргэм, хэргэм зэрэг бол “биегүй одон” мөн шиг байна.

Цолоор шагнах ёсон Богд хаант Монгол Улсын үед улам их дэлгэрсэн. Шашин төрийг хослон баригч хэмжээгүй эрхт эзэн, “амьд бурхан” Богд хааны зарлигаар баталгаажиж олгогдсон “Монгол Улсын баатар” цолтон 101 байдаг. Мөн Богд

хаанаас цол шан авсан, “тулгар төр байгуулах тухайн хэрэгт онц хүчин зүтгэсэн” гавъяатай хүмүүс ч цөөнгүй байсан бөгөөд, тэдгээрийн заримын цол “гуншин” – г энд, жишээлж тодотгон дурдвал,

- a) Түшээт хан аймгийн засаг Ханддорж,
 - үе улирах эрдэнэ дайчин цол, хошой чин ван, ханы ямба, давхар пүнлүү, шар хүрэм, улбар шар жолоо, нэгэн үед ногоон жууз;
- b) Монгол Улсын зарлигаар тохоогдсон (Батлан хамгаалахын) сайд, дэслэгч генерал, барон Роман Феодорович Унгерн – Штернберг,
 - “улсыг мандуулагч их баатар жанжин” цол, “ханы зэрэгт үе улирах дархан хошой чин ван” хэргэм, ногоон жууз, улбар шар хүрэм, шар жолоо, гурван нүдэт тогосын отго;
- c) Ховдыг чөлөөлөх байлдаанд өөрийн жанжнуудын хамт их цэргийг манлайлан байлдаж, эрийн зориг, хувилгааны шидийг үзүүлж түүхэн гарамгай гавъяа байгуулсан Жа богдтон (Дамбийжанцан)
 - «догшин ноён хутагт, номун хаан»; ... гэх мэт.

Дээрх хэдэн жишээнээс, шагнал, цол хэргэм, эрх ямбын зааг ялгаа нилээн тод томруун харагдаж, тэдгээрт, улстөр, эдийн засаг, ёс суртахууны олон аспект бүхэлдээ “шан” гэсэн “нэгэн малгай дор” багцлагджээ. Дорнын ёс заншлын “калорит” хүчтэй мэдрэгдэж байна.

Цолоор шагнах ёсон монголыг манжийн эрхшээлд байх үед хөгжлийнхээ дээд оргилд хүрсэн шиг байна. Жишээлж дурдъя.

- a) (Мяндагтаны цол) Ачлалт ялгасан дагинын гэгээн, эрх цагаан дара эх, Улсын эх дагина Ц. Дондогдулам хатан (Богдын өргөсөн хатан Ц. Дондогдуламд Бээжингийн Монгол журганаас Эрдэнэ сэцэн цол шагнаж, тэмдэгт бичиг олгон хадгалуулжээ. Мөн, Бүгд Ерөнхийлөн Захирах сайд Т. Намнансүрэнгийн тушаалаар 1913 оны долдугаар сард хотлыг баясгагч эх дагина Ц. Дондог-дуламд 100 лан мөнгөний шагнал олгох болж, “Богдын ордны дэргэдэх Сангай аймаг гэгддэг уран хатгамалчин, барималчин, гуталчин, дархан зэрэг 120 урчуудын хэргийг эрхлүүлэх болсон аж.) Мэдээний URL: [<http://www.bolod.mn/modules.php?name=News&file=article&sid=22953>]
- b) Бадаргуулт төрийн ... дүгээр он (оны цол)
- c) Орхон түшээ гүн (Уул усны цол)
- d) Ялгуун баатар, бэйс, ардын журамт цэргийн дэд жанжин Лаварын Сумъяа (улсын баатрын цол)
- e) Сайн ноён хан аймгийн Эетэй Засгийн хошуу, хожмын Эрдэнэцогцолсон уулын хошуу, одоогийн Архангай аймгийн Жаргалант сум (засаг захиргааны нэгжийн “гоё” нэр)
- f) халхын хүчтэн, баатар зоригт, бардам түрэмгий (улсын) арслан Баатарын Төрбат (бөхийн цол, 1923)
- g) Төрийн түмэнэ эх (хурдан морины цол)

- h) “Эртний бурхан сайдын байгуулсан дөрвөн их төрийн арван буянт номын цагаан түүх” нэрт судар оршвой (ном судрын нэр) Шашин төр хоёр ёсыг тэгш явуулах тухай хууль цаазны бичиг юм. ... гэх мэт.

Алдар цол, цол хэргэм, хэргэм зэргийн дуудах гуншин сүүлдээ утга уянгын зүйл яруу хэллэг болж хувирсны үлдэц өнөө хир энд тэндгүй оршсоор байна. Улсын анхдугаар хурлаар баталсан БНМАУ -ын Үндсэн хуульд “ван, гүн, тайж нарын хэргэм зэргийг устгаваас зохимой” гэснээр энэ ёсны “пик” буурав.

Одонгоор шагнах

Одон бол боловсон шан. Монголын анхны одон нь дор бүрнээ өөр үнэлэмжтэй 12 төрөл зүйл байж. Эрдэнийн очир одон дотроо ийм олон зэргэмжтэй байгаа нь “хүнийг ангилан дугаарлах тэгшбус феодалын ёс”—той ихээхэн холбоотой. Хамгийн дээд эрэмбийн эрдэнийн очирог шижир алтаар үйлдэж, түүгээр эрхэм дээд язгууртан, гадаад гүрний хаад ноёдыг шагнах ба зэрэг зиндаа өөр өөр хүмүүст дорогшлон таарч тохирохоор бодолцож олон шаталбартай үйлджээ. Одонг монголчууд түүхэндээ анх удаагаа хийж, хэрэглэж үзэж байгаа нь энэ.

Хөгжил дорой нийгмийн зовлон их. Одонгоо өөрөө хийж чадахгүй болохоороо хөлс мөнгийг нь өгч хөрш “айл” –даа захиалж хийлгээд, тэнд нь очиж авангуутаа, түүгээрээ, тэр айлынх нь хүмүүсийг газар дээр шагнаж гарсан байдаг. (Анх 143 ш. –г Петербургт захиалсан) Энд гарсан өгүүлэмжийн утгын гажилтыг залруулахын тулд өмнө өгүүлснээ зориуд давтан тэмдэглэе. Эрдэнийн очир одонг хийлгэсэн гол сэдэл нь, орост төрийн дээд хэмжээний айлчлал хийх, Монголын Засгийн газрын тэргүүн оросын хаанд биеэр бараалхах, энэ үеэрээ оросын баатар цагаан хааныг Эрдэнийн очир одонгоор шагнаага, Богд хааны “илгээлт” –ийг түүнд атггуулах явдал байсан. Богдын зарлиг ёсоор болсон. Монгол улс зэр зэвсэгээ ч, зээл тусламжаа ч авсан.

Монгол Улс ийнхүү одонтой болоод авлаа. Янз янзаараа алагласан 143 одон гар дор гялалзаад бэлэн байж байдаг ... тэгээд Ерөнхий сайд “ягаан ноён” Т. Намнансүрэн гуай мөнөөхөн айлчлалынхаа явцад, байрласан буудлынхаа зардал юмыг хэмнэх зорилгоор тэндэхийн тогоочийг Эрдэнийн очир одонгоороо бас шагнаадахаж. Ийм баримт байдаг юм байна. Гэтэл, Богд эзэн хааны зарлиг бол, ерөөсөө ганцхан Баатар цагаан хааныг шагнаарай гэж гарсан. Эрдэнийн очир одонгийн олон зэргэмжийн хэрэг тэнд ёстой гарсан байх аа. Ямар ч байсан зарлиг захирамжгүй “арга хэмжээ” болжээ гэсэн үг. Тэгэхээр, одон хэрэглэх ур чадвар гэхээр юм эхэндээ манайд үнэхээр байгаагүй юм. Яаж ч байх билээ!? Анхныхаа одонг ашигласан түүхэн туршлага, сургамж гэдэг үүднээс нь үүнийг энд сонирхуулан дурдав.

Одонгоор шагнах ёсон монголд бусдаас харьцангуй сүүлд эхлээд сүрхий эрчимтэй хөгжсөн байна. Одон медалийн “ашиглалт” охор богино хугацаанд үлэмж “дээшилж”, эхлээд түүгээр зөвхөн гавъяа байгуулсан хүнийг шагнадаг байснаа нэмэн нэмсээр ... үйлдвэрийн газар, албан байгууллага, засаг захиргааны нэгжийг, бүр сүүлдээ, сайд дарга нар бие биенээ уралдан өрсөлдөн шагнадаг болсон түүхтэй.

Монголд одоогоор нийтдээ 26 төрлийн гавъяат цол, 7 – 8 төрлийн одон, “Төрийн шагнал”, “Улсын баатар” гээд 5 – 6 төрлийн төрийн шагнал “үйлчилж” байна. Орчин цагийн шинэ монголын “дээд” одонгууд, мэдээж дотроо эрэмбэ дараатай, гэхдээ тэр нь иргэндээ бус зөвхөн шагналдаа хамаатай юм. Одон медаль олон байна, олголт түгээлт нь ихдэж байна, тэр чинээгээрээ нэр сүргүй, үнэ хүндгүй байна гэсэн шүүмжлэл дунд бид 20 шахам жил явж ирлээ.

Цалин (цагаан) мөнгөөр шагнах

Хүрээний ядуу айл ямаан Чимидийн хvв бол Богдын дэргэд шадарлаж түүний хишгийг хүртсээр хөрөнгөжсөн хvн юм. Улмаар тэр Богд, Эх дагина хоёртой нэг жуузанд явах болжээ. Хvмvvc, хэн нь чухам Богд болохыг ялгаж салгахад бэрх боллоо хэмээн жиг жуг ярилцсаар хэдэн жил енгөрсний хойно нэг шөнө, хаан шанзавын яамны хүмүүсийг голын сүм дээр дуудуулж, тэдэнд “Тэр хүүг унтаж байхад нь барьж ав” хэмээн тушаав. Тэгээд хүүг баривчлан төмөр дотортой мөглөнд хийж шоронгийн дарга Хүрийн Дугаржаваар харгалзуулжээ. Хүү долоо хоноод нас барав. Энэ тухай Богдод айлтгахад тэрээр мөнөөх Х. Дугаржавт тавин **лан шагнасан** байна. [<http://www.mglclub.com/freetime3/1914792>] Эзэн хааны энэ **шан** тусгай даалгавар биелүүлсний **хөлс** шинжэй байна.

Тэтгэмж, хишгээр шагнах

МНТ (185 дугаар зүйл) –д “Хуйлдарын зүтгэлийг үнэлж ... түүнд, ургийн ураг хүртэл нь өнчдийг тэтгэх хишгээс хувь хүртээ ... гэж зарлиг болгов; гэсэн байна. Энэ нь юуг хэлэв гэхээр өнөөгийн манай соёлт нийгмийн тэтгэвэр тэтгэмж маягийн юм тэр үед, нэгдүгээрт, байж, хоёрдугаарт, тэр нь нийт хүн ардад хамааралгүй, харин ганц нэгэн хүнд хааны үзэмжээр олгогддог байв. Аль ч өнцгөөс нь үүнийг харлаа гэсэн, энэ бол эзэн хааны соёрголоор олгогддог нэг төрлийн шан харамж, хишиг ивээл мөн.

Ямба эдлүүлэх ... (Тусгай хангамж тогтоох)

Эрхэм дээдэс, ихэс мяндагтан, сайд дарга нарын тусгай хангамж, цалин пүнлүүний асуудал бол зөвхөн социалист төрийн тогтолцооноос үүдэж уламжилсан эд биш юм. Аль ч түүхийн үед байсан гэж итгэлтэй хэлж болохоор байдаг. Харин, хэр хэмжээ нь бол өөр асуудал аа. Ямба гэдэг бол тусгай хангамжийн тухай ойлголт гэдгийг ч тэмдэглэх нь зүйтэй. Ямбыг эдэлдэг. Жишээ дурдъя.

а) Чин сүжигт Да лам Гомбын Цэрэнчимэд

(дарга, сайдын цол) Богд хаан төрийн яамдыг зэрэглэж, Дотоод яамыг тэргүүн яам болгон, түүнийг толгойлсон сайд Гомбын Цэрэнчимэдээр Засгийн газрын хэргийг бүхэлд нь эрхлүүлж байв. Да лам Г. Цэрэнчимэд Ерөнхий сайдын албан тушаалд томилогдоогүй боловчиг, хэрэг дээрээ Засгийн газрын тэргүүний үүргийг гүйцэтгэж байлаа. Да ламыг гурван давхар магнаг дэвсгэр, түшлэг, ширээ, улбар шар жолоо, ногоон тэрэг, чин вангийн пүнлүү, үүрд хөрөнгөөс албан гаргуулахгүй болгон шагнаж, Шадар сайд, Дотоод Яамны сайд, Бүгд Захиран Шийтгэгч яамны тэргүүн

сайдын албан тушаалд тохоон талбингаа, түүгээр мөн шавийн харъяат албан хэргийг хавсран шийтгүүлсэн болой. Тэрээр хорлогдож насан хальсан.

* * *

Дүгнэлт

Энд бичиглэсэн санаанууд, “чингэсийн жишээ магтаалын жишиг” болж хэвшчихээд байгаа энэ цаг үед цаад ерөнхий дэвсгэр агуулгаараа “их эзнийг дагаж дуурайх нь зөв зүйтэй” гэсэн буруу өнгөөр “уншигдах” вий гэсэн болгоомжлол төрч байна. Иймээс, энэхүү бэлтгэсэн материалыг бүхэлд нь “түүхэн сургамж” гэдэг талаас нь харахыг уншигч танаас хичээнгүйлэн хүсье.

1. Монгол төрийн эртний уламжлалт шан харамж, тэдгээрийн төрөл зүйл бүхэлдээ өнөөгийн үндсэн хуульт дэг ёсонд үл нийцэхээр ажээ. Хэлбэр талаас нь авч үзвэл, бидэнд тэдгээрээс авах юм нэгээхэн ч алга.
2. Харин, шан харамжийг эзэнжүүлж байсан арга зарчмын үүднээс бол хэд хэдэн ололттой, эерэг, бас сургамжтай зүйлс ажиглагдлаа. Үүнд:
 - а) Дундад зууны үед, монгол төрийн хишиг шан эзэнжих тал дээрээ ихээхэн “нүдээ олсон” шударга шинж төрхтэй байв;
 - б) Тиймээс, засаг төрийн шагналыг тэр үед хэн ч өөрөө гуйж хөөцөлдөж явах ёсон байсангүй ... түүнийг зөвхөн дээрээс шийдэж олгодог байв;
 - в) Их хааны шан соёрхол эзэндээ оройтолгүй “яг цагтаа” очдог байж. Ингэснээрээ, эртний манай эрхэм дээдсүүд эр зориг эрдэм чадалтай хүмүүнийг нийгэм төрийн төлөө хоёргүй сэтгэлээр зүтгүүлэх аргыг олсон, тэдний хүчийг авах тал дээр гаргууд хүмүүс байжээ;
 - г) Нэг удаагийн тусгай даалгавар гүйцэтгэсэн, амь дүйсэн чухал үүргийг нэр төртэй онц сайн биелүүсэн хүнийг ч хаан эзэн өөрөө мэдэн харамгүй сэтгэлээр том шагнадаг байв;
 - д) Шагналын нэгдэж тогтсон тодорхой хэлбэр зарчимгүйг “далимдуулаад” шагнах эрх бүхий субъект нь, түүнийг заримдаа “шийтгэл доромжлол болгон хувиргаж” хортойгоор ашиглах бололцоо ч бүрэн нээлттэй байв; (Их гавъяа байгуулсан хүнд зориуд нэн бага шан өгөх нь нэг төрлийн сануулга доромжлол болдог байна. Иймэрхүү үйлдлийг хэзээ хэн гэдгээсээ үл хамааран санамсаргүйгээр үйлдэх бололцоотой)
3. Эрт үедээ, хэнийг төрийн дээд албан тушаалд томилох, хэнд онцгой эрх ямба олгох эдлүүлэх асуудал ... энэ бүхэн их эзэн хааны тааллаар шийдэгддэг, нэг ёсондоо, бусдад шагнал болгон түгээдэг түүний “хувийн өмч” байсан байна. Гэхдээ, манжид дагаар орсон цаг үе, Богд хаант улсын үеийг эс тооцвол, тэдгээрийг алт мөнгө, эд агуурсаар арилжиж байсан нь үгүй ажээ;
4. Бүх юман дээр нэг хүний хэмжээгүй эрхийн дур зорго үйлчилсэн тийм үед нийгмийн гишүүний гавъяаг үнэлэхэд “зүүдэг одон” ямар ч хэрэггүй, эрэлт

хэрэгцээгүй учраас одон медаль үүсэхгүй, ө. х. түүний “тайзан дээр гарч ирэх цаг” яагаа ч үгүй байжээ. Энэ үед европод орден хэдийнэ бий болчихоод байв. Орден гэдэг нь дундад зууны европын язгууртан, шашны мяндагтан, хуягт баатруудын бүлгэм юм. Европын орденууд голдуу 4 дэс дэвтэй, мөн янз бүрийн таних тэмдгээрээ хоорондоо ялгаатай. Орденг хүнд өгдөггүй, харин түүнд элсүүлдэг байжээ. Жишээ нь: рыцарууд гэх мэт. Өөрөөр хэлбэл орден нь байгууллага байж, зориуд зохион байгуулагдсан боловсронгуй тогтолцоо байжээ гэсэн үг. [...] XIII зуунд монголын улс овгийн байгууллаасаа салж ядсан, аанай л мөн “хоцрогдлын туйл” нийгэм байсан. Уламжлалт эдийн засаг түүнд хөгжих бололцоог хэзээ ч олгож байсангүй. Юун одон!?

5. Харьцангуй хожуу, Богд хаант Монгол улс ерөнхийдээ “шагнал шийтгэлийн манжийн систем” –ийг хэвээр нь үргэлжлүүлэн хэрэглэж байсан ч, түүнд өөрийн гэсэн томоохон **шинэтгэлийг цаг алдалгүй шуурхай оруулж чадсан** байна. Ингэснээрээ “туурга тусгаар улс” мөн гэдгээ бусдад давхар харуулах, ялимгүй ч гэсэн сайхан шинэ боломжтой болсон, тэгж ч ашигласан байна.

Гэтэл, Зөвлөлт Холбоот Улс гэгдэж асан, эдүгээ нэгэнт үгүй болсон XX зууны социалист төртэй хэт гүрний одон медалийн “орчуулга”, тэдгээрийн хуулбар болсон олон шагналаас бидний улс өнөө болтол бүрэн салж чадаагүй явна. Энэ бол өнөөгийн манай эрх зүйн шинэтгэлийн “дундаж хурд” –ыг тооцоолж гаргахад сөрөг нөлөөтэй тусгүй явдал. Үүнийг одоо удаж ... удааж болохгүй, яарах хэрэгтэй.

Санал

1. Төрөөс олгодог цол, одон, медаль, тэдгээрийг дагалдах мөнгө төгрөг ... эд бүгдийг “төрийн дээд одон шагнал”, “төрийн шагнал” гэх зэргээр нэрлэж явж иржээ. Гэтэл энэ ухагдахуун дотор нь бусад олон одон медалийн зэрэгцээ “төрийн шагнал” гэж тусдаа нэртэй хамгийн том хүндтэй шагнал ч мөн орж байдаг юм. Товчдоо, төрийн шагнал, төрийн дээд одон медаль гэдэг нэр нэршил хоцрогджээ.

Үгийн утга оновчийг аль болохоор зөв дүйлгэх үүднээс монгол хэлний “шан”, “шан харамж” гэх нэршлийг бид зориуд энд олонтаа хэрэглэлээ. “Харамж” гэдэг бол “гавъяаны оронд хариу барьж өгдөг тийм зүйл” юм байна. Цаад шагналынх нь нэр, жишээлбэл. “Улсын баатар” гэсээр байхад хүртэл түүнд заавал “төрийн” гэсэн тодотгол уях нь зөрчилдөөнтэй. Тиймээс бид “Улсаас олгодог шан харамж” гэсэн шинэ нэр томъёог санал болгож, улмаар уг асуудалтай холбогдож гарах шинэ хуулийн төсөлд авч хэрэглээсэй гэж хүсч байна.

2. Одон шагналын тогтолцоог шинэчлэх асуудал удааширч ужгирсанаас, үйлчилж байгаа хууль тогтоомжийн агуулгыг хэсэгчлэн “цоолдож” өөрчлөөд явдаг, сайшаахад бэрхтэй арга ажиллагаа үргэлжилсээр байна. Үйл явцын өрнөл дунд Чингэсийн одон аль хэдийнэ бий болсон. Дараа дараагийн удаад Хубилай хааны, Өгөөдей хааны, Өэлүн эхийн одонгууд ч гараад ирж болох юм. Одонгийн төрөл

зүйлд хаадын нэр [хүний нэр] зүүх нь тийм ч оновчтой хувилбар мөн үү биш үү гэдгийг төслийн хэлэлцүүлгийн явцад сайтар бодолцох ёстой болов уу.

Тиймээс, монголын анхны одонг “аль болохоор бүрэн дүүрэн” сэргээж, Эрдэнэнийн Очир одонгийн дотор багтаж байгаа Чингисийн одон ... бусад одонг дотоод эрэмбийнх нь дагуу 100% авч хэрэглээд явах бололцоотой гэж үзнэ. Ялангуяа эрдэнийн очир одонгийн гуравдахь эрэмбийг буюу **5 дэстэй түшмэдийн одонг төрийн албаны системд хэрэглэхэд нэн зохимжтой** мэт. Мөн, малчин хүнд “... гавъяат малчин цол, тэмдэг” олгож байхын оронд “улсын сайн малчин мөн” гэсэн жуух батламж гардуулаад, эрдэнийн очир одонг энгэрт нь зүүж өгөлтэй.

Давтан тэмдэглэхэд, Эрдэнийн очироос өөр одон хэрэггүй юм. УБХ –ын 1991 оны 68 дугаар тогтоолоор “Эрдэнийн очир” –ыг дахин сэргээсэн гэдэг болов ч, тэр нь сэргээсэн ч биш шинэчилсэн ч биш нэг тийм дутуудуулсан “половинчатый” арга хэмжээ болжээ. (Богд хаант Монгол Улсын Эрдэнийн очир одонгийн товч танилцуулгыг үзнэ үү. (Хавсралт 3.)

2.2. Монгол Улсын төрийн шагналын өнөөгийн систем

ТӨРИЙН АЛДАР ЦОЛ, ОДОН МЕДАЛЬ

(Лавлагаа мэдээлэл)

№	ШАГНАЛЫН НЭР, ТӨРӨЛ	Үйлчлэл, хугацаа ☐ хүчинтэй; ☒ хүчингүй;	ЗАРИМ ТОДОТГОЛ
(1)	(2)	(3)	(4)
А. <u>ОДОН</u>			
1. Түүхэн одон			
1.	☐ Эрдэнийн очир одон а. Чингис хааны одон б. Автай сайн хааны одон с. Өндөр гэгээний одон д. ... бусад;	(1913 – 1922)	☐ Богд хаант Монгол Улсын анхны одон. Хааны зарлигаар бий болсон, хийлгэх болсон гол сэдэл нь Их оросын Баатар цагаан хааныг шагнах явдал байв; Дотроо 12 дэстэй. Энд зөвхөн эхний 3 дэсийг дурдав. (Дэлгэрэнгүйг Хавсралт 1. –ээс үзнэ үү); ☐ Монгол орныг харийн түрэмгийлэгчдээс чөлөөлөх, тус улсын тусгаар тогтнол ард түмний эрх чөлөөг бататган хамгаалах, хөгжүүлэх 2 ард түмний ах дүүгийн ган бат найрамдлыг бэхжүүлэх үйл хэрэгт зүтгэж явсан Зөвлөлт Холбоот Улсын харьяат зарим хүмүүсийн байгуулсан гавьяаг Ардын

			Засгийн газраас цэргийн гавьяанд тэнцүүлэн, 1922 онд “Эрдэнийн Очир” одонгоор шагнаж байв.
2.	☐ Бичгийн гавъяаны <u>одон</u> - Дотроо 3 зэрэгтэй - Энэ одон нэг хэсэг “Аж ахуйн гавьяаны одон” болж хувирсанаа, 1930 онд Аж үйлдвэрийн гавъяаны одон болж өөрчлөгдсөн.	(1926 – 1930)	☐ Улсын III Их Хурлын шийдвэрээр бий болсон; ☐ 1927 оноос шагнаж эхэлсэн ☐ Тухайн үедээ, Бичгийн гавъяаны одонгоор шагнах асуудлыг Дотоод яам, Цэргийн гавъяаны одонгоор шагнах асуудлыг Цэргийн зөвлөл шийдэж байсан ба сүүлд УБХ –ын Тэргүүлэгчид, Засгийн газар “эрхлэн гүйцэтгэх” болжээ. ☐ Ялангуяа энэхүү одонгоор газар дээр нь шагнагдсан хүн бол бараг баатрын хэмжээнд үнэлэгдэж байсныг дурдах нь зөв болов уу. Одоогийн Байлдааны гавъяаны улаан тугийн одон юм)
3.	☐ Цэргийн гавъяаны <u>одон</u> Цусан гавъяаны" I, II зэргийн одон гэгдэж байсан ба онцгой гавьяа байгуулсан цэрэг дайчдыг шагнадаг байв.	(1926 – 1930)	
4.	☐ Цэргийн гавъяаны улаан тугийн <u>одон</u>	(1930)	☐ Энэ 2 одонг мөнгөн шан дагадаг байв. Анх удаа шагнагдвал сар бүр 15, дахин шагнагдвал 25 төг. авдаг байлаа.
5.	☐ Аж үйлдвэрийн гавъяаны <u>одон</u>	(1930)	☐ Мөн, үр хvvхэд нь гадаадад сургуульд явбаас бусдаас онц ялгавартай vзэх, алба татвараас хөнгөвчлөх, ертөөгөөр нэг удаа vнэ телбөргүй зорчих, орон сууц, цахилгаан гэрлийн хөлсийг 25 хувиар хорогдуулах гэх зэрэг зvйлийн хөнгөлөлт vзvvлнэ. ☐ Энэ veэс эхлэн эдгээр одонгоор зөвхөн гавъяа байгуулсан ард иргэдийг бус хөдөлмөрийн амжилт бүтээл гаргасан улсын байгууллагыг шагнаж эхэлжээ. Тухайлбал, Цэргийн гавъяаны улаан тугийн одонгоор 1931 онд МХЗЭ-ийн Төв Хороо, Аж үйлдвэрийн гавъяаны улаан тугийн одонгоор 1935 онд Хатгалын ноосны үйлдвэрийг тус тус шагнаж байжээ.
6.	☐ Маршалын од Маршалын од нь	1940	☐ Маршалын од бол зөвхөн маршал цолтонд зориулсан одон мөн гэж үзэж энд оруулав.

	шижир алтаар төвийлгөн хийсэн тал бүр тийшээ цацарсан 108 ширхэг алтан цацраг бүхий 12 талт хошуу хэлбэртэй. 12 талт хошууны үзүүрийн диаметр нь 75 мм байх бөгөөд 108 алтан цацрагийн гол дунд 40 мм диаметр өргөн хүрээтэй Очир алмааз чулуун шигтгээт улаан паалант таван хошуу байлаа. Таван хошууны уулзвар бүрт нарийн хүрээтэй гурвалжилсан үзүүртэй Очир алмааз чулуун шигтгээ байна. Таван хошууны голд 25 мм диаметртэй, өнгөт паалантай 1940 оны БНМАУ-ын төрийн сүлдийг байрлуулсан.		☐ “Нар сар”, “наран саран” гэдэг шиг од, одон 2 бол, үгийн үндэсээрээ ижил, нэг зүйлийн нэр юм. ☐ 1940 оны сүүлчээр БНМАУ-ын Ардын Сайд нарын Зөвлөлийн дарга, ГЯЯ болон ЦЯЯ -ны сайд, МАХЦ -ийн Бүх Цэргийн Жанжин, Улсын өрлөг жанжин Х. Чойбалсанд Маршал цолтны онцгойлох тэмдэг - Маршалын од олгосон байна. ☐ БНМАУ-ын маршалын одны эх загварыг Урлагийн гавъяат зүтгэлтэн, төрийн шагналт зураач Д.Чойдог зуржээ. ☐ Энэ маршалын од нь одоо Үндэсний Түүхийн музейн сан хөмрөгт хадгалагдаж байна. http://www.soronzon.blogspot.com/
--	---	--	---

2. Одоо хэрэглээнд байгаа одон

7.	☐ Хөдөлмөрийн гавъяаны улаан тугийн одон	1931	☐ Ардын хувьсгалын 10 жилийн ойгоор “хуучныг шинэчлэх замаар” дахин гаргасан; ☐ Ардын хувьсгалын 5 жилийн ойтой 1926 онд болсон болсон байдаг ба 1926 оны Бичгийн гавъяаны болон Үйлдвэрийн гавъяаны одонгийн хувирал хувьсал байсан;
8.	☐ Алтангадас одон	1936	☐ Ардын хувьсгалын 15 жилийн ойгоор бий болсон гэж үзнэ; ☐ Улс, нам, олон нийтийн болон хоршооллын байгууллага, үйлдвэрийн газарт он удаан жил идэвхи зүтгэлтэй ажилласан хүмүүсийг хүнлэг ардчилсан социалист нийгэм

			байгуулах болон улс орныг батлан хамгаалах үйл хэрэгт оруулсан хувь нэмрийг харгалзан ... урамшуулах зориулалттай;
9.	☐ Сүхбаатарын одон	1945	☐ Энэ одонгоор хамгийн анх И. В. Сталиныг шагнасан. Эндээс эхтэйгээр, Сүхбаатарын одонгоор ах дvv социалист орны нам төрийн удирдагчдыг шагнах жишиг тогтсон; ☐ И. Сталин, Л. Брежнев нар тус бүр хоёр удаа, Ким Ир Сен, Хо Ши Мин, Тодор Живков, Иосип Броз Тито, Янош Кадар, Рауль Кастро ... гээд гадаадын олон удирдагчийг шагнасан байдаг; ☐ Монгол иргэдээс Чойбалсан, Бумцэнд, Цэдэнбал, Янжмаа нар эхний ээлжинд шагнагдсан;
10.	☐ Байлдааны гавъяаны улаан тугийн одон	1945	☐ Японы милитаристуудыг бут цохисоний холбогдуулж, УБХ –ын Тэргүүлэгчдийн 1945.10.17 –ны 91 дүгээр тогтоолоор энэ одонг бий болгосон; (1930 оны хуучин “цэргийн гавъяаны улаан туг” –ийн одонгоо энэ шийдвэрээр шинэчилсэн)
11.	☐ “Алдарт эх” одон	1957	☐ Дотроо 2 зэрэгтэй, 1 дүгээр одонг 200 төг., 2 дугаар одонг 100 төг. дагадаг байв. ☐ 1 -р зэргийн одонгоор 8 ба тvvнээс олон хvvхэд төрvvлж өсгөсөн эхийг, 2 -р зэргийн одонгоор 5 - 8 хvvхэд төрvvлэн өсгөсөн эхийг тус тус шагнаж байхаар анх тогтоожээ.
12.	☐ “Чингис хааны одон”-	2002	☐ УИХ –ын 2002.5.17 –ны өдрийн 21 дүгээр тогтоолоор бий болсон. (Тогтоолын төслийг, Монгол Улсын Ерөнхийлөгч санаачилсан) ☐ Энэ одонгоор нэхэн шагнадаггүй; ☐ Одонг 9 цэн алттай тэнцэх мөнгөн шан дагалдана;
13.	☐ “Эрдэнийн Очир” одон	1991	☐ АИХ –тай байх үед Улсын Бага Хурлын тогтоол (1991, №68) –оор бий болгосон; ☐ Богд хаант Монгол Улсын Эрдэнийн очир одонг дахин сэргээсэн гэдэг ч уламжлалт одон жинхэнэ утгаараа сэргээгүй гэж үзнэ; ☐ Шийдвэр гаргах болсон сэдэл нь “Солонгос Улсын Ерөнхийлөгч Ро Дэ У –г шагнах явдал байв. Солонгос Улс манайд (хуучин, эдэлгээнд байсан) Боинг бэлэглэсэн.

В. ЦОЛ

1. Түүхэн цол

14.	☐ Богд хаант Монгол Улсын баатар, их баатар жанжин	1911	☐ Олноо өргөгдсөний он жилүүдэд улс орноо хамгаалан тэмцэх үйлсэд баатарлаг гавъяа байгуулсан хvmvvc (бүгд 101) - т “баатар” цол олгож байв. ☐ Ховдыг чөлөөлөх тулалдаан болон Ёвер Монголыг чөлөөлөх тэмцэлд хвчин звтгэж явсан олон хvнд, тухайлбал Дамдинсүрэнд “Манлайбаатар”, Магсаржавт “Хатанбаатар”, Баярт “Шударга баатар” цол олгожээ ... гэх мэт. ☐ Олноо өргөгдсөний арван нэгдүгээр оны цагаан сарын арван найманд Богд хааны зарлигаар: о Орос жанжин Барон Унгернд үе улиран хан, дархан хошой чин вангийн хэргэм, ногоон жууз, улбар шар хүрэм, шар жолоо, гурван нүдэт тогосын отго, улсыг мандуулагч их баатар жанжин цолоор шагнажээ ... гэх мэт;
15.	☐ “Ардын засгийн” баатар	1922	☐ Өмнөх уламжлалыг дагаж, Ардын Засгийн газраас Сvxбаатарт “Зоригт баатар” цолыг 1922 онд, Магсаржавт “Хатанбаатар цолыг 1924 онд тус тус шагнасан байна; ☐ 1945 он хүртэл энэ 2 баатар дээр хүн нэмэгдээгүй явж ирсэн байдаг.
16.	☐ Улсын алдарт гавъяат жүжигчин, дуучин, хөгжимчин, уран зохиолч алдар цол - Алдар гавъяат жүжигчин - Алдар гавъяат дуучин - Алдар гавъяат хөгжимчин - Алдар гавъяат уран зохиолч (Хэрэв 1 хүн энд байгаа шагналын багцаас 2 цолыг зэрэг, эс бөгөөс цувуулан	1935	☐ УБХ -ын Тэргvvлэгчдийн тогтоолоор бий болгож, урлагийнхнаас Д. Ичинхорлоо, Ж. Дорждагва, Д. Тvдэв, зохиолчдоос С. Буяннэмэх, Ши. Аюуш ... нарыг анхлан шагнажээ. ☐ Энэ цолыг өнөөгийн “гавъяат цол” –той дүйлгэж арай боломгүй байна. Тэр үед алдар цол “гавъяат” ба “ардын” гэж салбарлан хөгжиж амжаагүй байсан. Тиймээс бид тухайн цолыг утгачилан ойлгож, зориуд эрэмбэ өргөн, дээш нь татаж жагсаав. ☐ Салбарын алдар гавъяатнуудыг тус тусад нь цоллон алдаршуулах эхлэл эндээс эхэлсэн гэж үздэг байна.

	авбал, түүнийг, “Улсын алдар гавъяат дуучин бөгөөд жүжигчин” гэх жишээний ... байж)		
17.	☐ Улсын эрхэм уран зохиолч	1940 – өөд онд	☐ Энэ тухай Д. Самданмөнх, С. Цэдэндамба нарын “төрийн сүлд ивээ” номонд (жишээгүйгээр) цухас дурдсан нь бий.
18.	☐ Уран сайхны гавъяат үйлчин цол	1941	☐ Ардын Хувьсгалын 20 жилийн ойгоор Э. Оюунд БНМАУ -ын уран сайхны гавъяат үйлчин цол олгосон байна. ☐ Энэ цолыг одоочилбол “Урлагийн гавъяат зүтгэлтэн” гэмээр байдаг ч албан ёсны нэрээр нь авч үзэхээр яах аргагүй түүхэн цол болж таарч байна
19.	☐ Улсын өрлөг жанжин	1936	☐ Энэ цол зөвхөн “цэргийн цол” –ноосоо давсан өргөн утга учиртай, улстөрийн гүн гүнзгий түүхэн агуулгатай байсан тул жагсаалтад зориуд оруулав. ☐ УБХТ, Ардын СнЗ -ийн 1936 оны хоёрдугаар сарын 21-ний өдрийн 14 -р тогтоолоор Ерөнхий сайдын I орлогч, Мал тариалангийн яамны сайд Х. Чойбалсан, Бүх цэргийн жанжин, ЦЯЯ -ны сайд Г. Дэмид нарт анх удаа БНМАУ-ын Өрлөг жанжин - Маршал хэмээх цэргийн дээд алдар цолыг олгожээ.
2. Одоо хэрэглээнд байгаа цол			
20.	☐ Улсын баатар (Улсын баатар цолыг шагнахдаа Корпус командлан захирагчаас дээш тушаалтанд УБХ – аас, үүнээс доош тушаалын хүнд Бүх цэргийн жанжнаас тус тус олгодог журамтай байв) - Уг цолтонд Улсын 1946 оноос эхлэн Улсын баатарын “Алтан таван хошуу”	1936	☐ Улс хувьсгалын 15 жилийн ойг тохиолдуулан УБХ -ын Тэргүүлэгчид, Ардын СнЗ -ийн хамтарсан хурлаас МАХЦ -ийн дээд алдар цолыг буй болгох тухай 14 тоот тогтоол гаргаж, түүндээ “Улсын баатар цолыг улсын ба ард түмний төлөө дайсан этгээдийг онц баатарлагаар байлдан дарж цусан гавъяа байгуулсан хүмүүст шагнасан олгож байх” -аар тогтжээ. ☐ БНМАУ-ын баатар цолыг 1936 онд хилийн харуулын бага дарга Ш. Гонгор 24 насандаа анх хүртжээ. 1936 онд Д. Дэмбэрэлд “ Агаарын зоригт баатар ”, 1939 онд Л. Дандарт Гарамгай баатар цол тус тус шагнасан байдаг.

	медаль (одоо Монгол Улсын баатарын “Алтан таван хошуу” тэмдэг) гэж зүүж өгдөг болсон. Бас Сүхбаатарын одонгоор “давхар” шагнана.		□ 1966 онд Ю.Цэдэнбалын 50 насны ойг тохиолдуулан “БНМАУ-ын баатар”, 1976 онд БНМАУ -ын Хүндэт иргэн Л. Брежневт “БНМАУ -ын баатар” цолыг тус тус олгож байв. □ 1941 онд УБХ -ын Тэргүүлэгчдээс “Улсын баатар цол олгох журам”-д еерчлэлт оруулж улмаар маршал Х.Чойбалсанд “БНМАУ-ын шалгарсан баатар”, сүүлд түүнд 1945 онд “хошой баатар” цол, Цэргийн гавъяаны улаан тугийн одон шагнажээ. □ И. В. Сталин 1949 онд, К. Е. Ворошилов 1957 онд Монгол Улсын баатар цолоор шагнагдсан байна.
21.	□ Хөдөлмөрийн баатар⁴ • (Энэ цолыг авсан хүнд Алтан соёмбо тэмдэг, Сүхбаатарын одон шагнадаг)	1956	□ АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн 1956.12.31 –ний өдрийн 234 дүгээр зарлигаар бий болгосон; □ Аж үйлдвэрийн салбараас уурхайчин Д. Даваажав, малчдаас хоньчин З. Очир, тариаланчдаас тракторч Н. Бям-бацогт нар энэ цолыг анхлан хүртсэн; □ 1990 гэхэд энэ эрхэм алдрыг 301 хvн хүртжээ; □ 1961 онд нам, засгийн удирдагч Ю. Цэдэнбал осолд орж удаан хугацаагаар Москвад эмчлүүлсэн. Тvvний “сэтгэл санааг сэргээхийн тулд” Ю. Цэдэнбал даргын 45 насны ойгоор 1961 онд “БНМАУ-ын Хөдөлмөрийн баатар” цол олгосноор ... нам засгийн удирдагчид бие биедээ “терсэн едрөөрөө” одон медаль олгох шинэ уламжлал тогтсон гэж үздэг байна. Тухайлбал, 1965 онд АИХ -ын Тэргүүлэгчдийн дарга Ж. Самбуугийн 70 насны ойгоор түүнд “БНМАУ-ын Хөдөлмөрийн баатар” цол шагнасан байна;
22.	□ <u>Чойбалсангийн нэрэмжит шагнал</u> • (Энэ шагналыг 1962 оноос төрийн	1946	□ Төрийн шагнал бол гарцаа байхгүй цол юм. Авсан хүн нь “Төрийн шагналт ...” гэж цоллуулдаг. Тиймээс бид “хэрэглээнд байгаа цол” гэсэн ангилалд хамаатуулав.

⁴ Хөдөлмөрийн баатар цолоор 1990 гэхэд 301 хүнд шагнагдсан байдаг. Академич Ж. Болдбаатарын судалгаагаар 1940 - 1990 оны хооронд улс орны улс төр, нийгэм эдийн засаг, соёл, боловсролын салбарт гавьяа байгуулж, амжилт гаргасан сайчуулыг 7 одон, 19 төрлийн медалиар шагнаж иржээ. Мөн хугацаанд Ардын болон Гавьяат 40 гаруй нэр төрлийн хүндэт цолыг 800 гаруй хүнд хүртээжээ. <http://www.mongolnews.mn/uuuudur.php>

	шагнал, 1991 оноос төрийн соёрхол, 1997 оноос [эргээд] төрийн шагнал гэж нэрлэж иржээ) Чойбалсангийн шагнал [нэг хэсэгтээ] төрөөс олгогддог хамгийн том шагналд тооцогддоггүй, эрэмбээрээ, “ардын ... цол” (1941) –ны ард ордог байсан байна.		- БНМАУ -ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1945 оны 2 -р сарын 7 –ны тогтоолоор соёл урлаг, утга зохиолын шилдэг бүтээл, шинжлэх ухааны нээлт, гарамгай бүтээл туурвисан хүмүүст Төрийн шагнал олгох болжээ. (1962 он хүртэл Маршал Чойбалсангийн нэрэмжит шагнал нэртэй байв) 1946 оноос олгож эхэлсэн; 1962 он хүртэл олгож ирсэн. 1962 оноос “төрийн шан” гэх болсон. 2006 он хүртэл төрийн шагналаар нийт 254 хүн шагнагдсан байв.
23.	☐ Ардын жүжигчин	1941	☐ “Сүхбаатар” киноны уран сайхны хэд хэдэн гол дүрд чадварлаг жүжиглэж урлагийн өндөр амжилт гаргасан гавъяат жүжигчин Ц. Цэгмидэд Ардын жүжигчин цолыг 1942 онд анхлан олгожээ.
24.	☐ Ардын зураач	1962	☐ 1965 оноос шагнаж эхэлсэн;
25.	☐ “Ардын уран зохиолч	1979	☐ Уран бүтээлийн гарамгай амжилт гаргасан зохиолч, яруу найрагч, утга зохиол судлаач, шүүмжлэгчдийн шагнал
26.	☐ Ардын багш	1981	☐ АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн 1981 оны 281 дугаар зарлигаар бий болгосон; (Улс хувьсгалын 60 жилийн ой тохиож байсан цаг)
27.	☐ Ардын эмч	1981	☐ 1990 оноос шагнаж эхэлсэн;
28.	☐ Гавъяат багш ⁵	1941	- Улс хувьсгалын 20 жилийн ой болж байв. - Улсын XXV Бага хурлын шийдвэрээр энэ цолыг бий болгосноор материаллаг вйлдвэрлэлийн болон нийгмийн бvх салбарт гавъяат цолтон терж гарах эх vндэс бvрэлдсэн. 1940-1990 онд БНМАУ-ын Ардын болон гавъяат гэсэн 40 гаруй нэр бvхийх vхvндэт цолыг 800 гаруй хvн хvртсэн байна. Мөн Засгийн газрын хvндэт жуух бичиг, салбарын

⁵ Ш. Хэнмэдэх, П. Төмөрбаатар, “Алдар гавъяатны өргөө”, УБ, 2007; номд Монгол Улсын Гавъяат зүтгэлтэн цолыг хүртэгсэдийн талаархи зарим статистик мэдээлэл нэгтгэгдэж орсон нь бий;

			тэргүүний ажилтан цол, тэмдгээр олон зуун хүнийг шагнаж байсан.
29.	☐ Хүний гавъяат эмч	1941	☐ Улсын эрүүлийг хамгаалах талаар онц гарамгай гавъяа байгуулсан хүнд олгох зориулалттай; ☐ Цолыг бий болгоод түүгээрээ хүн шагнахгүй их удсан бололтой байна; Энэ цолыг 1960 онд Улсын төв клиникийн мэдрэлийн их эмч Л. Дагзмаа анхлан ... бусад хүмүүсийн хамт авсан байдаг;
30.	☐ Малын гавъяат эмч	1957	☐ АИХ (УИХ) –ын Тэргүүлэгчдийн зарлигаар бий болгосон; ☐ 1961 оноос олгож эхэлсэн;
31.	☐ Гавъяат зоотехникч (мал зүйч)	1957	☐ Дээрхтэй хамт бий болгосон; ☐ Энэ цолыг, мах – ноосны чиглэлийн “Орхон” үүлдрийн хонь бий болгосон Т. Аюурзана анх авчээ;
32.	☐ Спортын гавъяат дасгалжуулагч	1957	☐ Энэ цолыг АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн зарлигаар 1971 онд дахин шинээр баталгаажуулсан ; ☐ Дээрх шийдвэр гарахаас өмнө энэ цолыг Монголын бийн тамир, спортын эвлэлийн төв зөвлөлөөс олон жилийн турш олгож ирсэн байдаг.
33.	☐ Спортын гавъяат мастер (Гавъяат тамирчин)	1957	☐ Дээрхтэй ижил, 1986 оноос Гавъяат тамирчин гэж болсон; ☐ Спортын ууган гавъяат мастер нь (1960) далай даян дархан аварга Б. Түвдэндорж болой.
34.	☐ Гавъяат барилгачин	1963	☐ АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн зарлигаар бий болгосон; ☐ 1964 онд УБ хотын барилга трестийн шаварчин (ажилчин) Д. Эмээлийг анх шагнасан;
35.	☐ Гавъяат тээвэрчин	1965	☐ АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн зарлиг (№164) –аар 1965.7.16 –нд бий болгосон;
36.	☐ Гавъяат нисэгч	1965	☐ АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн зарлиг (1965, №223) –аар бий болгосон;
37.	☐ Нисэхийн гавъяат техникч	1965	☐ Дээрхтэй хамт бий болгосон; ☐ Цэргийн ба иргэний өгөөрын тээврийг

			хөгжүүлэх үйлсэд гарамгай амжилт гаргасан ... I зэргийн нисэгч ба техникч нарт олгох зориулалттай;
38.	☐ “БНМАУ -ын Соёлын гавъяат зүтгэлтэн”	1966	☐ Соёл гэгээрлийн байгууллагын гарамгай амжилт гаргасан тэргүүний хүмүүст олгох зориулалттай; ☐ Энэ цолыг 1966 онд анх улсын хэвлэх хорооны техник-редактор Ц. Содов авчээ.
39.	☐ Гавъяат уурхайчин	1967	☐ 1969 оноос олгож эхэлсэн;
40.	☐ Гавъяат холбоочин	1967	☐ Харилцаа холбооны салбарын үндсэн мэргэжлийн ажилчин , инженер, техникийн ажилтан нарыг шагнах зориулалттай;
41.	☐ Гавъяат усжуулагч	1967	☐ АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн 1967 оны 174 дүгээр зарлигаар бий болгосон, 1968 оноос шагнаж эхэлсэн;
42.	☐ Гавъяат хуульч	1970	☐ Системийн байгууллагадаа 10 –аас доошгүй жил зүтгэл бүтээлтэй ажилласан, ... хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох ажилд гавъяа байгуулсан хуульчдад олгоно; гэж АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн зарлигт дурдсан байна.
43.	☐ Худалдааны гавъяат ажилтан	1970	☐ АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн 1970 оны 109 дүгээр зарлигаар бий болгосон;
44.	☐ Гавъяат эдийн засагч	1971	☐ Эдийн засаг, төлөвлөгөө, санхүү, зээл, статистик, нягтлан бодох, тоо бүртгэлийн байгууллагад олон жил үр бүтээлтэй ажиллаж, хөдөлмөрийн өндөр амжилт гаргасан ажилтан нарт олгодог; ☐ Энэ цолыг 1971 онд Сангийн яамны ажилтан Б. Янжив анх авчээ.
45.	☐ Шинжлэх ухааны гавъяат зүтгэлтэн” цол	1971	☐ Шинжлэх ухаан, техникийн онц ач холбогдол бүхий нээлт хийсэн, гарамгай бүтээл туурвисан эрдэм шинжилгээний шилдэг ажилтанд олгоно; ☐ Судар бичгийн хүрээлэнгийн 50 жил, ШУА –ийн 10 жилийн ойг тохиолдуулан шийдвэрлэсэн;
46.	☐ Гавъяат уурхайчин	1971	☐ Олон жил үр бүтээлтэй ажиллаж, хөдөлмөрийн өндөр амжилт гаргасан уурхайчдад олгох зориулалттай;

			☐ “БНМАУ -ын гавъяат уурхайчин” цолыг анх Налайхын нүүрсний уурхайн уурхайчин, БНМАУ -ын Хөдөлмөрийн баатар, ОХУ -ын гавъяат уурхайчин Ж. Отгонцагаан 1971 онд хүртжээ.
47.	☐ Ойн гавъяат ажилтан (хүчингүй)	1973	☐ 1974 оноос шагнаж эхэлсэн; ☐ 2001 онд Байгаль орчны гавъяат ажилтан цол бий болсноор 1973 оны шийдвэрийг дагаж мөрдөхгүй болсон;
48.	☐ Үйлчилгээний гавъяат ажилтан	1974	☐ 1978 оноос шагнаж эхэлсэн;
49.	☐ Гавъяат агрономч	1974	☐ Агрономч, агротехникч нарт олгох зориулалттай;
50.	☐ ХАА –н гавъяат механикжуулагч	1974	☐ Хөдөө аж ахуйн тэргүүний инженер, механикч, техникч нарт олгоно;
51.	☐ Аж үйлдвэрийн гавъяат ажилтан	1975	☐ АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн 1975 оны 153 дугаар зарлигаар бий болгосон; ☐ 1976 оноос шагнаж эхэлсэн;
52.	☐ Ус цаг уурын гавъяат ажилтан (хүчингүй)	1976	☐ Системийн байгууллагадаа 15 –аас доошгүй жил зүтгэл бүтээлтэй ажилласан ... салбартаа ажлын өндөр амжилт гаргасан хүнийг шагнах зориулалттай; Энэ шагналыг авсан хүний тоо бусдаас их цөөн. ☐ 2001 онд Байгаль орчны гавъяат ажилтан цол бий болсноор 1976 оны шийдвэрийг дагаж мөрдөхгүй болсон;
53.	☐ Гавъяат нэгдэлчин	1978	☐ Нэгдэлжих хөдөлгөөн ялсаны 20 жилийг ойг тохиолдуулан бий болгосон. 1979 оноос шагнаж эхэлсэн; ☐ Энэ цолоор 1993 оноос хойш хүн шагнаагүй. Энэ нь нэгдэл тарсантай холбоотой; (Тиймээс тэр хэрэг дээрээ, түүхэн цол болжээ)
54.	☐ Эрүүлийг хамгаалахын гавъяат ажилтан	1981	☐ Эрүүлийг хамгаалах байгууллагын тэргүүний ажилтан, ажилчинг шагнах зориулалттай; ☐ 1982 оноос хэрэглэж эхэлсэн;
55.	☐ Байгаль орчны гавъяат ажилтан	2001	☐ УИХ –ын тогтоолоор бий болгосон;
56.	☐ “Монгол Улсын	2001	☐ УИХ –ын тогтоолоор бий болгосон;

	гавъяат малчин”		
3. Бусад цол			
57.	☐ Сансрын нисэгч цол	1981	☐ АИХ –ын 1981 оны 89 дүгээр зарлигаар бий болгосон;
58.	☐ “БНМАУ-ын Хүндэт иргэн” эрхэм алдар цол	1974	☐ Улс тунхагласаны 50 жилийн ойгоор 1974.11.26 –нд АИХ –ын Тэргүүлэгчдийн 305 дугаар зарлигөөр бий болгосон; ☐ Энэ цолыг (зөвхөн) ЗСБНХУ –ын Коммунист намын Төв хорооны Ерөнхий нарийн бичгийн дарга Л. Брежневийг шагнахаар 1974 онд бий болгож, хэрэглэсэн ... хожим энэ шагналыг үгүй болгожээ.
59.	☐ Төрийн албаны гавъяат ажилтан (Батлагдаагүй. Лавлагааг аль болох бүрэн байлгах үүднээс жагсаалтад нэмж оруулав.)	2009	☐ Ийм цол бий болгох тогтоолын төсөл явж байгаад буцсан. Шийдэгдээгүй. ☐ Одон шагналын тогтолцоог бүхэлд нь эргэж харах цаг болсон, түрүүчийнхээ олон цол шагналыг цэгцэлж амжаагүй байж шинээр нэмж цол бий болгох шаардлагагүй; гэсэн ерөнхий үндэслэл яригдсаар байгаа болно.
С. МЕДАЛЬ			
1. Түүхэн медаль			
60.	☐ “Улсын ударник” тэмдэг	1934	☐ Цул мөнгө гангийн хольцоор бэхжүүлсэн сүрхий жинтэй, уран хийцтэй тэмдэг байлаа. Энэ тэмдгээр тун цөөн хүн шагнасан байдаг аж. (Юун тэмдэг?! Бараг медаль шахуу ...)
61.	☐ Медаль о (Ардын засгийн анхны тэмдэгийн нэг байсан)	1936	☐ Улс хувьсгалын 15 жилийн ойг медаль буюу тэмдэг нь бараг цул алтаар хийгдсэн, мөлгөр таван дэлбээтэй алтан үсэг бүхий байв. (Бараг одон шахуу ...)
62.	☐ Бид ялав	Эх орны дайны ялалтыг тохиолдуулан	
63.	☐ Түүхт ойн медаль ((Ардын хувьсгалын ой, Халхын голын ялалтын ой ... гэх мэт)	Тухайн баярын өмнө, ихэнх тохиолдолд тэгш ойгоор гаргадаг.	

64.	☐ Халх голын ялалтын дурсгалын тэмдэг	1940	
2. <u>Одоо хэрэглээнд байгаа медаль</u>			
65.	☐ Цэргийн хүндэт медаль		☐ Зэвсэгт хүчин, улсын аюулгүй байдлыг хангах болон цагдан сэргийлэх байгууллагад идэвхи зүтгэл, үр бүтээлтэй ажилласан цэргийн албан хаагчид, бусад хүмүүсийг шагнах зориулалттай;
66.	☐ Хөдөлмөрийн хүндэт медаль		☐ “Улс, нам, олон нийтийн болон хоршооллын байгууллага, үйлдвэр, аж ахуйн газарт идэвхи зүтгэл, үр бүтээлтэй ажиллаж хөдөлмөрийн амжилт гаргасан хүмүүсийг шагнах” зориулалттай; ☐ Анх гарсан үедээ Хөдөлмөрийн хүндэт медаль нь сар бүр 5 төгрөг цалингийн нэмэгдэл дагуулж байв.
67.	☐ Найрамдал медаль		☐ “Дэлхий дахины энх тайвныг хамгаалах улс түмний хоорондын найрамдал, хамтын ажиллагааг өргөтгөн хөгжүүлэх, тус улсын бүтээн байгуулалтад гар бие оролцон тусалцаж байгаа тэргүүний хүмүүсийг шагнах” зориулалттай;
68.	☐ Атарчдын алдар медаль		
	☐ Шударга журам медаль	1959	☐ “Байгалийн гэнэтийн аюул, ус, гал түймрээс хүний амь бие, улс, олон нийт, хоршоолол, иргэдийн өмч хөрөнгийг авран хамгаалах, нийгмийн хэв журам сахиулахад амь бие хайрлалгүй зүтгэж гавьяа байгуулсан хүмүүсийг болон хүн ардын эрүүл мэндийг хамгаалахын төлөө гавьяа байгуулсан доноруудыг шагнах” зориулалттай;
69.	☐ Ахмад дайчин медаль		☐ Халх голын байлдааны ялалтын түүхэн ойн арга хэмжээнүүдэд төр, засгаас онцгойлон анхаарч тэгш ойн жил бүр ойн дурсгалын медаль, тэмдэг бий болгон уг байлдаанд оролцож явсан ахмад дайчид, манай орны эрх чөлөө, тусгаар тогтнолыг хамгаалахад тэмцэж явсан Зөвлөлтийн зэвсэгт хүчний дайчдыг шагнадаг уламжлалтай байжээ.
70.	☐ Дайчин алдар медаль о Дотроо 3 дэстэй		
71.	☐ “Ардын хувьсгал - 80	2001	

	жил” медаль		
72.	☐ “Халх голын ялалтын 70 жил” медаль	2009	☐ Халхын голын 1939 оны байлдааны ялалтын 70 жилийн ойн медаль бий болгох тухай УИХ –ын 50 дугаар тогтоол 2009 оны 7 сард гарсан.
73.	☐ “Ардчилсан хувьсгал – 20 жил” медаль	2009	Медалийн тодорхойлолтоос: ☐ Ардчилсан хувьсгалын 20 жилийн ойн медаль нь зүүлт, медаль гэсэн хоёр хэсгээс бүрддэг. ☐ Зүүлт, медалийг гуулиар хийж алтаар өнгөлнө. ☐ Ардчилсан хувьсгалын 20 жилийн ойн медалиар Монгол Улсын Ерөнхийлөгч зарлиг гаргаж шагнаан, үнэмлэх олгоно. ☐ Ардчилсан хувьсгалын 20 жилийн ойн медалиар Монгол оронд Ардчилсан хувьсгалыг анхлан эхлүүлж, манлайлан оролцсон, талархан хүлээн авч, ардчиллыг түгээн дэлгэрүүлэх, төгөлдөржүүлэн хөгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулсан төр, нийгмийн нэрт зүтгэлтэн, эрдэмтэн, судлаач, зохиолч, урлаг, соёлын зүтгэлтэн, уран бүтээлч болон бусад иргэнийг шагнана. ☐ Ардчилсан хувьсгалын 20 жилийн ойн медалиар гадаадын иргэнийг шагнаж болно. ☐ Ардчилсан хувьсгалын 20 жилийн ойгоор улсын цол хүртсэн, одон, медалиар шагнагдсан хүмүүсийг энэхүү ойн медалиар давхар шагнаж болно. ☐ Уг медалийг Ардчилсан хувьсгалын 20 жилийн ойг тэмдэглэх үйл ажиллагааны хүрээнд нэг удаа олгоно. ☐ Ардчилсан хувьсгалын 20 жилийн ойн медалиар нэхэн шагнахгүй.

БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1990 оны 148 дугаар зарлигаар баталсан "Цол, одон, медалийн тухай дүрэм" өнөөдөр хүчин төгөлдөр үйлчилж байна. Энэ дүрмийн хоёрдугаар бүлэгт зааснаар **Төрийн эрхэм дээд цол** гэдэгт "Улсын баатар", "Хөдөлмөрийн баатар" цол, **Хүндэт цол** гэдэгт "Ардын зүтгэлтэн", "Гавъяат зүтгэлтэн", "Сансрын нисгэгч" цол орж байна.

Мөн дүрмийн гуравдугаар бүлэгт зааснаар дараахь төрлийн одон хүчин төгөлдөр үйлчилж байна. Үүнд:

- ☐ "Сүхбаатарын одон",

- ☐ "Хөдөлмөрийн гавьяаны улаан тугийн одон",
- ☐ "Цэргийн гавьяаны улаан тугийн одон",
- ☐ "Алтан гадас одон",
- ☐ "Цэргийн гавьяаны одон",
- ☐ "Алдарт эх I одон",
- ☐ "Алдарт эх II одон"

Дүрмийн дөрөвдүгээр бүлэгт хэрэглээнд байгаа медалийг тоочин заасан. Тэнд,

- Хөдөлмөрийн хүндэт медаль,
- Цэргийн хүндэт медаль,
- Шударга журам медаль,
- Найрамдал медаль,
- Атарчдын алдар медаль,
- Түүхт ойн медалиуд (Ардын хувьсгалын ой, Халхын голын ой гэх мэт),
- Ахмад дайчин медаль,
- Дайчин алдар I, II, III гэсэн медаль тус тус оржээ.

Дүрэмд бас одон медалийг зүүх заавар бий. Түүгээр, **одон медалийн эрэмбийг дам заажээ**. Одонг зүүхдээ эхлээд Сүхбаатарын одон, дараа нь Байлдааны гавьяаны улаан тугийн одон, Хөдөлмөрийн гавьяаны улаан тугийн одон, Байлдааны гавьяаны одон, Алтан гадас одон, Алдарт эх нэг, хоёрдугаар одонг баруунаас зүүнш дараалуулан зүүх ба харин медалийг эхлээд Байлдааны хүндэт медаль, Хөдөлмөрийн хүндэт медаль, Шударга журам медаль, Найрамдал медаль, Халх гол медаль, Бид ялав медаль, түүний араас ойн медалиудыг улсын ой, Зэвсэгт хүчний ойн гэхчилэн мөн л баруунаас зүүнш дарааллаар зүүнэ; гэсэн байна.

Зарим эргэцүүлэл

“Шагналын тогтолцоо”, “шагналын систем” гэж бид бүхний нэрлээд байгаа тэр зүйл маань яг бүлэглээд төрөлжүүлээд, бүртгээд тоолоод ирэхийн цагт, дотроо [нилээн тийм] эмх цэгцгүй, зүй тогтолгүй, хэтрүүлж хэлэхэд “ямар ч системгүй” байгаа нь анзаарагдав.

Нийгэм түүхийн урсгал дунд, цаг үеийн тулгамдсан шаардлагын дагуу “олон төрийн нүүрэн дээр” бий болсон үе үеийн баахан шагналыг хүмүүс янз бүрийн төвшинд өөр өөрийнхөөрөө ангилах гэж нилээн зүтгэсэн ч нэгдмэл нэг ойлголтонд хүрээгүй байна. Бидний энэхүү лавлагаа мэдээллээрээ тэдгээрийг аль болохоор зөв эрэмблэх, хоронолог дарааллаар төрөлжүүлэн системчлэх, одоо мөрдөж байгаа болон хүчингүй болсноор нь бүлэглэх, төрөл зүйлийн дотоод хувирал хувьсал, хөгжил хөдөлгөөнийг харуулах, цаашид хэрэглэгдэх боломжийг тодруулахыг хичээсэн болно.

1. Хууль тогтоомжид заасан тухай тухайн шагналын тодорхойлолт, нэр томъёонууд нь ихээхэн эргэлзээтэй, үеэ өнгөрөөсөн, хоцрогдсон, бусадтайгаа авцалдаагүй тул шууд таблиц зохиогоод схемчлээд авах бололцоо хялбархан олдохгүй байгаа болтой юм. Ийм байдалд хүргэсэн саад бэрхшээл олон байна. Жишээ нь,

- a. Төрөөс олгодог бүх одон медаль цол шагналынхаа дотроос нэгийг нь нэр зааж онцлонгуутаа “энэ бол төрийн шагнал” (государственная премия) гээд ялгаад гаргаад ирэхээр, төрөөс олгодог бусад олон шагналын нэр хүндэд “хохирол учирчираг” гэж үзэж болохоор байна. Улсын Ерөнхийлөгчийн олгодог хамгийн том шан – “төрийн шагнал” өөрөө цол, одон, тэмдэгийн алин болох нь тодорхойгүй байна.
- b. Манайхан, шагнал урамшил олгох хэрэгжүүлэлтийн шатны баримт бичиг (дүрэм, журам, анкет, бүртгэл) –тээ [дээрээс олгодог] бүх шан, цол, одон, медалийг “төрийн дээд шагнал” гэж бичиж тэмдэглэж ирсэн байна. Энэ нь нийтийн ухамсрын түвшинд ойлгомжгүй байдал үүсгэжээ. Жишээлбэл, одонгоос эрэмбэ дээгүүр том цол авсан хүн үүнийгээ илтгэх “тэмдэг” –тэй явдаг бол, одонгүй хүн медаль зүүчих жишээний. Одон медаль гэсэн хэвшмэл ойлголтын хүрээнд “тэмдэг” –ийн орон зай тод сайн харагдахгүй байна. Эцсийн эцэст, шагнал бол “танигдах зүүлтээрээ” эрэмблэгддэг. Тэгэхээр зүүлт тэмдэгийг ч мөн дотор нь сайн эрэмблэх ... ядаж нэрийг нь цэгцлэх шаардлагатай байна. Орчин цагийн монгол шагналын түүхэнд одонгоос дутахгүй медаль ч байж, медалиас илүү тэмдэг ч байж.
- c. Улсын сан хөмрөг ядмаг явж ирсэнтэй холбогдоод томоохон шагналд дагуулж өгөх зоос мөнгөний асуудал [дээгүүрээ] их том “зовлон удаж” байсан нь илт харагдаж байна. Энэ байдлаас үүсэлтэй гэмээр нэг сонин “тогтолцоо” бол, манайд, “шагнал дотор шагнал цохиж явдаг” гэж явдал юм. Улсын баатар хүн цолноосоо гадна, “улсын баатрын алтан таван хошуу” тэмдэг, Сүхбаатарын одонг зэрэг зэрэг авна. Хөдөлмөрийн баатар ч мөн ялгаагүй “хөдөлмөрийн баатрын алтан соёмбо” тэмдэг дээрээ нэмээд Сүхбаатарын одонгоо гардаж авна. Дээд эрэмбийн том шан “баахан шагналын нийлбэр” маягтай харагдах эрсдэл ил байна. Энд бас, “нэг гавъяаг нэг шангаар мялаах зарчим” ч зөрчигдөж байна.
- d. Мэргэжлийн нэр (сансрын нисэгч) –ийг хүртэл улсын цол (шагнал) гээд бүртгээд авчихсан нь тун зохимжгүй арга хэмжээ болсон байна. Ниссэн хүн нь, угаасаа, улсаас цол шагнасан шагнаагүй “сансрын нисэгч” байна гэдэгт эргэлзэх явдалгүй юм.
- e. 1912 оны Эрдэнийн очир одонг 1991 онд сэргээсэн гэдэг эргэлзээтэй байна. Эрдэнийн очир одон жинхэнэ утгаараа сэргэсэн бол түүний дотор багтаж байсан (тэргүүн зэргийн) Чингэсийн одон хэрэглээнд орсон байх учиртай. Гэтэл үгүй байна. Ийм байгаатай шууд холбон авч үзэж болох нотолгоо бол УИХ –аас “Чингисийн одон” –г 2002 онд дахин шинээр бий болгосон явдал юм.
- f. Богд хаант Монгол Улсын үед бий болгосон Эрдэнийн очир одон бол **зөвхөн 1 нэр бүхий одон байгаагүй**, бүхэл бүтэн одонгийн багц ... шагналын [тэрүүхэндээ] цомхон цэгцтэй тогтолцоо байсан байна.

2. Социализмын үед нам – засаг бий болгосон зарим шагналаа хэнд ч өгөлгүй 10 хүртэл жил хав дарсан тохиолдол нэгбус гарч байж. Энэ нь, захиргаадалтын хаалттай нийгэмд, дороос, тэдгээрийг авна гэж нэхэж шаардах нь нэн ховор байсантай холбоотой байх;
3. Улсаас олгодог шан харамжийн тогтолцоог бүхэлд нь эргэж харах сонирхол шаардлага тал талдаа нэгэнт бий болсон өнөө үед холбогдох хууль тогтоомжийг өөрчлөх “үндсэн зарчим” –уудаа эхлээд тодорхойлох нь зөв болов уу. Ялангуяа, шагнал түгээлтийг хэрэгжүүлэхдээ, тогтсон тодорхой зарчим шалгуур баримтлахгүй бол эцэс сүүлдээ тодорхой цөөн эрх мэдэлтний үзэмжийн, дур зоргын асуудал болж гажууддаг гашуун туршлага бэлэн байна. Тэгэхээр, энд ч мөн зарчим хэрэгтэй ажээ.

Хуучин ЗХУ –аас бид шагналынх тогтолцоог бүхэлд хуулж, өөриймшүүлэн нутагшуулжээ. Тэнд, нэг балетчин бүсгүй 4 удаа төрийн шагнал, 7 удаа Лениний одон авах ... энэ тэр бол жирийн үзэгдэл байлаа. Манайхан гавъяат тамирчин бөгөөд гавъяат дасгалжуулагч хүндээ “ардын багш”, “хөдөлмөрийн баатар” цол олгож байгаа нь саяын дурдсан жишээтэй агаар ижил юм. Хичнээн зөв сайхан одон шагнал байлаа ч түүнийг хуучин зуршлаараа “буруу” хэрэглэх аваас ач тус нь илэрч гарахгүй.

4. Засаглалын салаа мөчрийн гол гол байгууллагын ажилтнууд харилцан бие биенээ (яам газрын салбарын тэргүүн цол тэмдэгээр урамшуулах ... гэх мэт) шагнах ёсон олон жил үйлчилсээр ирэв. Жишээ нь, шүүх, прокурорын ажилтныг төрийн болон гүйцэтгэх эрх мэдлийн ямар нэгэн шагналаар шагнах нь засаглал хуваарилалтын зарчимд ноцтой хохирол учруулдаг гэх; үндэслэлийг ч гаргаж тавьж болохоор байна.
5. Улсаас олгож байгаа хамгийн том, хамгийн нэр хүндтэй, хамгийн бодитой “мөнгөн шан” –г Засгийн газрын шугамаар түүгээрээ олгож, түүнийг тамирчин голцуу хүмүүс авчихаж байгаа нь зохимжгүй юм. Энэ мэт мөнгөн шагналаа цол ба одон тэмдэгтэйгээ уяж өгөх асуудлыг судалж үзэх хэрэгтэй мэт.

Гэхдээ Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс олгож байгаа цол одон медалийг мөнгө дагах нь зөв үү гэдгийг сайн тунгаан бодох хэрэгтэй юм. Зарим оронд мөнгө дагалддаг байхад зарим улсад тухайлбал, японд эсрэгээр, мөнгө өгдөггүй. Үүнийг тэнд Үндсэн хуулиараа хориглосон байдаг байна. Учир нь, одон өөрөө маш их үнэ цэнэтэй хүндэтгэл учир түүнийг мөнгөөр үнэлж болохгүй гэж үздэг ажээ.

6. Одон шагналын тогтолцоог бүхэлд нь эргэн харж өөрчлөн шинэчлэхдээ, юуны өмнө, ирээдүйд хүчин төгөлдөр үйлчлэх тэр шагналуудаа дотор нь зөв эрэмблэн схемчилж ... шаталсан зөв дараалалд оруулах нь нэн чухал юм байна. Ингэхгүйгээр, хожим, шагналын системийнхээ чухам хаана нь орших нь

мэдэгдэхгүй одон шагналууд цаг хугацааны уртад [олноор дахиад] гараад боломж нээлттэй хэвээр үлдэх магадлалтай.

7. Урьд өмнийн (одоогийн) **хөдөлмөрийн үнэлгээний** агуулгаар өгч байсан одон медалиас зоригтой түргэн татгалзаж, улмаар, хүндэтгэлийн одон медаль руу шийдвэртэй шилжих нь өнөөгийн нийгмийн нэг чухал тулгамдсан асуудал болсон байна.

ГУРАВ. БУСАД ОРНУУДЫН ТӨРИЙН ОДОН, МЕДАЛИЙН СИСТЕМ, ТҮҮНИЙ ОНЦЛОГ

3.1. Бүгд Найрамдах Турк Улсын төрийн шагналын систем, онцлог

Турк Улс нь төрийн одон, медалийг Медаль болон Одонгийн хууль /Хуулийн № 2933, Баталсан огноо: 1983.10.24/, Төрийн медаль болон одонгийн журмаар тус тус зохицуулдаг байна. Төрийн одон, медалийг зохион байгуулах ёслолын арга хэмжээгээр Ерөнхийлөгч, эсхэл тїїний томилсон төлөөний этгээд гардуулдаг. Хэрэв шагнагдагч нас барсан бол тїїний хамгийн том хїїд нь, хїї байхгїй бол охинд нь, хїїхэд байхгїй бол эцэгт нь, эцэг нь байхгїй бол ээжид нь, ээж нь байхгїй бол эхнэрт нь олгодог.

Төрийн одон, медальтай холбоотой бїх зардлыг ерөнхий сайдын төсвөөс гаргадаг ба шагналын бїртгэлийн асуудлыг Ерөнхий сайдын Боловсон хїчний ерөнхий захирлын ажлын алба хариуцдаг байна. Тус албанд шагналд нэр дэвшигчийн тодорхойлолт, төрийн байгууллагын уламжилсан санал, бусад мэдээллийг ирїлдэг.

Төрийн одон, медаль авах Турк Улсын иргэдийн жагсаалтыг жил бїрийн 10 дугаар сарын 29-нд Ерөнхий сайдын ажлын албанаас мэдэгддэг бегеэд тус мэдэгдэлд шагналыг хэзээ, хаана гардуулахыг товлон заадаг. Ерөнхийлөгчийн єєрийн гардуулах медаль болон одонг Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар тогтоодог ба энэхїї ёслолын протоколыг Гадаад хэргийн яам хетелдэг.

Төрийн албан хаагчдад гадаад орны төрийн одон, медаль олгох тохиолдолд Турк Улсын зохих байгууллагын зевшеерел авдаг байна. Төрийн албан хаагч бус Турк Улсын иргэн гадаадын төрийн одон, медаль авахад зевшеерел шаардлагагїй бегеэд харин гадаадын одон, медалийг Ерөнхий сайдын Боловсон хїчний ерөнхий захирлын ажлын албанд бїртгїїлснээр зїїх эрхтэй байдаг байна.

Төрийн эсрэг їїлдсэн гэмт хэргийн улмаас шїїхээр шийтгїїлсэн тохиолдолд шїїхийн шийдвэрт төрийн одон, медалийг эгїїлэн авахыг заадаг байна.

Дараахь эрх бїхий этгээд, байгууллага төрийн одон, медальд нэр дэвшїїлэх эрхтэй. Ынд:

- Туркийн Ындэсний Их Хурлын дарга,
- Ерөнхий сайд,
- Туркийн Зэвсэгт хїчний жанжин штабын дарга,
- Ындэсний аюулгїй байдлын зевлєл,

- Хууль зүйн яамаар дамжуулан Шийхийн дээд ерөнхий хороо,
- Туркийн Үндэсний Их Хурлын даргаар уламжилан Төрийн аудитын дарга,
- Гадаад хэргийн яамаар уламжилан элчин сайдтай дийцэх гадаадын төлөөлөгчид,
- холбогдох яамаар уламжилан төрийн байгууллага.

Харин Турк Улсын хууль тогтоох байгууллага болох Туркийн Үндэсний Их Хурлаас хийдэгтийн болон онц зйгэлтэн шагнал гэсэн хоёр шагналыг олгодог байна. Туркийн Үндэсний Их Хурлын “Хийдэгтийн шагнал”-ыг жилд нэг удаа нэг хийд уг шагналыг олгодог бегээд шагналд нэр дэвшигсэд еерсдийнхөө холбогдох материалыг шагналын тухай зарыг Туркийн Үндэсний Их Хурлын цахим хуудас болон хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр зарлахад нь еерийн биеээр болон шуудангаар хйргэдэг. Нэр дэвшигсдийн материалыг хйлээн авсны дараа Туркийн Үндэсний Их Хурлын Соёл, Урлаг болон Хэвлэлийн хороо урьдчилан сонгон шалгаруулалт хийгээд Туркийн Үндэсний Их Хурлын даргын ажлын албанд хйргйлдэг.

Туркийн Үндэсний Их Хурлын “Хийдэгтийн шагнал”-ыг жил бйрийн 4 дйгээр сарын 23-ны едрийн Үндэсний засаг ба Хйхдийн баярыг тэмдэглэх долоо хоногт Туркийн Үндэсний Их Хурлаас зохион байгуулдаг ёслолд Туркийн Үндэсний Их Хурлын дарга олгодог байна.

Туркийн Үндэсний Их Хурлын “Онц зйгэлтэн” шагнал хувьд олгох цаг хугацаа, тооны ямар нэгэн хязгаарлалт байдаггй. Уг шагналд нэр дэвшигчдийг Хотын захирагч, Дйргийн захирагч, эсхйл Засаг даргын саналаар мужийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрээр тогтооно.

Шагналыг Туркийн Үндэсний Их Хурлын Соёл, Урлаг болон Хэвлэлийн хорооны тогтоосон хугацаанд зохион байгуулах арга хэмжээнд Туркийн Үндэсний Их Хурлын дарга олгодог.

“Биеийн тамир болон онц зйгэл гаргагчдыг шагнах тухай” журмын дагуу дотоодын болон олон улсын биеийн тамирын уралдаан тэмцээнд ендер амжилт гаргасан тамирчид, тэдгээрийн клуб, дасгалжуулагч, амжилт гаргахад хөдөлмөр нь оролцсон бусад этгээдэд олгодог. Энэхй шагнал нь мөнгөн буюу эд хөренгийн хэлбэрээр олгодог бегээд тэмцээнд оролцогчдод хийсэн допингийн дйн гарахаас өмнө шагнал олгодоггй. Мөн уралдаан тэмцээний дйнгээс шагнал авах клуб, шагнал авах амжилт гаргасан тамирчин уралдаан тэмцээн эхлэхээс хамгийн багадаа 6 сарын өмнө тус клубд бйртгэгдсэн байх ёстой байна. Шагналыг биеийн тамирын нийгэмлэгийн даргын санал, шагналыг йнэлэх комиссын санал, Залуучууд болон Бие тамирын ерөнхий хорооны даргын шийдвэрээр олгодог байна.

3.2. Их Британи, ХБНГУ, АНУ-ын төрийн шагналын системийн тойм

Их Британи Улсын хувьд одон, медаль, цол нь нэлээд уламжлагдан ирсэн хэдэн зуун жилийн тйхтэй, тэдгээрийг тусгай комиссийн шийдвэрийг йндэслэн Хатан хаан олгодог. Тухайлбал, Гартерийн хамгийн дээд одонг Эзэн хаан, Хатаны гэр бйл,

Уэлсийн хунтайж болон бусад 24-еос илүүгүй хиний бйрэлдэхйнтэй комисс олгохоор шийдвэрлэдэг бегеэд Англи, Уэлсд 1348 оноос уг шагналыг олгож эхэлсэн байна.

Их Британи Улсад трийн одон, медаль, хэргэм цолыг дагалдан хэдий хэр хэмжээний мэнген урамшуулал олгодог талаархи мэдээлэл хомс ч Викторийн загалмайг дагалдаж жилд 1495 фунт стерлингийн тэтгэлэг олгодог бегеэд тус загалмайг батлан хамгаалах салбарт байгуулсан гавьяаг йнэлэн олгодог, энэ салбарын хамгийн дээд одон юм. Уг одонг 1856 оноос эхлэн олгож байгаа бегеэд нийт 1356 хйнд олгосон байна.

Харин Британий эзэнт гйрний сйр жавхлант дээд одонг Британийн эзэнт гйрний медаль дагалддаг /The British Empire Medal/ бегеэд шагнал хйртэгсэд еерийн нэрний урд "Sir"-эр, "Dame"-эм цол авах эрхтэй болдог. Уг шагналыг нийгмийн бйх салбарынханд (нийгэм ба батлан хамгаалах салбарынханд голлон) 1917 оноос эхлэн олгож байгаа юм байна.

Их Британи Улс нь эзэн хаант улс тул уламжлагдан ирсэн хэргэм, цол, одон, медальтай бегеэд хэргэм, цолыг ихэвчилэн удам дамжуулдаг ба язгууртнуудад олгодог уламжлалттай.

Герман Улсын хувьд Дэлхийн II дайны дараагаар одон, медаль, цолыг шинэчилэн олгох болсон байна. Нэр цол, одон, алдарын тухай хууль болон холбогдох тогтоомжоор ХБНГУ-ын трийн одон, медалийг зохицуулсан бегеэд улс тэр, эдийн засаг, нийгэм, оюуны салбарт ендер амжилт гаргасан, ХБНГУ-ыг энхийн замаар хөгжйлэхэд хувь нэмрээ оруулсан хйнд Гавьяаны одонг олгодог. Гавьяаны одонг анх ХБНГерман Улсын Ерөнхийлөгч Теодор Хеусс 1951 онд бий болгосон байна. Уг шагналд дараахь эрх бйхий этгээд санал гарган нэр дэвшйлнэ. йнд:

- Мужын захиргаа
- Гадаад Харилцааны Яам
- Холбооны сайд
- Албан газрууд
- Аж ахуйн болон спортын холбоод санал гаргах эрхтэй.

Герман Улсад трийн одон, медалийг Ерөнхийлөгч олгодог байна. Герман Улсын Ерөнхийлөгч нь еерийн бйрэн эрхийн хугацаанд гадаадын гурван улсын трийн тэргййн, тйний гэргийд “Дээд зэрэглэлийн агуу загалмай” олгох эрхтэй байдаг байна. Бйгд Найрамдах Ардчилсан Герман Улс хуучин социалист дэглэмийн хйрээнд нэлээд олон тэрлийн трийн одон, медаль, цол гавьяатай байсан ба хоёр Герман нэгдснээс хойш Холбооны Бйгд Найрамдах Герман Улсын трийн одон, медаль, цолны хууль тогтоомж ййлчлэх болсон байна.

Герман Улсын трийн одон, медаль нь Хар бйргэдийн зураг бйхий дугуйг загалмай дээр байршуулсан хэлбэртэй байдаг байна.

Статистик тоогоор Герман Улсын Гавьяаны одонгоор нийт 1951 оноос хойш өнөөг хйртэл 210.000 хун шагнуулсан байна. Харин 1990-2007 оны хооронд:

	1990*	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Эрэгтэй	3443	4301	3425	3546	3400	3375	2777	3015	2926	2885	2604	2550	2527	2536	2650	1883	1749	1600

Эмэгтэй	642	795	591	714	726	750	727	833	801	799	718	706	829	754	797	625	563	73
Нийт	4085	5096	4016	4260	4126	4125	3504	3848	3727	3684	3322	3256	3356	3290	3447	2508	2312	24

Хоёр Герман Улс нэгдснээс хойш Ардчилсан Герман Улсын шагналын системийг хэрэгсэхгүй болгож Холбооны Герман Улсын шагналын системийг голчлон хэрэглэх болсон байна. ХБНГерман Улсын одон, медаль нь эрэгтэй, эмэгтэй хүнийхээр хэмжээ болон хэлбэрийн хувьд ялгаатай байдаг байна.

Германы одон, медаль болох загалмайг ихээхэн олгодог байна. Тухайлбал, 1914 оноос Төмөр загалмай, Дайны гавъяаны загалмай. Мөн Герман Улсын бусад төрийн шагнал зэрэг нь Германы шагналын тогтолцооны нэг хэсгийг бүрдүүлдэг байна. Загалмай нь дотроо зэргээр ангиллагддаг байна. Тухайлбал, нэгдүгээр зэргийн төмөр загалмай гэх мэт.

Герман Улсад төрийн шагнал авсан этгээд нэг жилээс дээш хугацааны ялтай гэмт хэрэг үйлдсэн, эсхүл эх орноосоо уравсан, энх тайвны эсрэг гэмт хэрэг үйлдсэн зэрэг нь шүүхийн шийдвэрээр тогтоогдвол төрөөс олгодог шагналыг эргүүлэн авдаг байна.

Америкийн Нэгдсэн Улсын төрийн шагналын систем нь нэгдсэн улсын болон муж улсын гэсэн онцлогтой бөгөөд судалгаанд Нэгдсэн Улсын Ерөнхийлөгч болон төрийн дээд байгууллага болох Конгериссоос олгодог шагналыг товчлон сийрүүлэн судалсан болно.

Америкийн нэгдсэн улсын Ерөнхийлөгчийн албанаас олгодог шагнал, одон, медалиудыг сийрүүлбэл:

Ерөнхийлөгчийн Эрх чөлөөний медаль

Энэхүү медалийг АНУ-ын Ерөнхийлөгч олгодог бөгөөд Конгрессийн алтан медальтай дүйцдэг. Энэ медаль нь цэргийн бус, иргэдэд олгодог дээд шагнал юм. Гэхдээ цэргийнхэнд ч бас олгодог байна. Тус медалийг АНУ-ын аюулгүй байдал, дэлхийн энх тайвны төлөө, соёл болон бусад чухал ач холбогдолтой нийтийн болон хувийн хүчин чармайлтаар улс үндэсний ашиг сонирхлыг хамгаалсан онцгой гавъяанд олгодог байна. Уг шагналыг 1945 онд Ерөнхийлөгч Ханри С.Труман энгийн иргэдийн бахархал, гавъяаг үнэлэх үүднээс анх бий болгосон.

Ерөнхийлөгчийн Иргэний медаль

Энэхүү медаль АНУ-ын Ерөнхийлөгчийн олгодог хамгийн дээд шагналын хоёрдах шагнал юм. Уг меадлийг Ерөнхийлөгч олгодог бөгөөд өөрийн улс орныхоо эсхүл иргэдэд үлгэр ажил болон үйлчилгээ үзүүлсэн иргэдэд олгодог. Иргэний нас барсны дараа хүртэл олгож болдог.

Нийтийн аюулгүй байдлын албан хаагчийн эр зоргийн медаль

Уг медалийг АНУ-ын нийтийн аюулгүй байдлыг хариуцсан албан хаагчид баатарлаг үйлсийнх нь төлөө олгодог. Үүнийг АНУ-ын Цэргийн дээд шагналын нэг болох Хүндэтгэлийн медальтай адилтгаж болно. 2001 оны 5 дугаар сарын 30-ны

өдөр бий болгосон шагнал бөгөөд АНУ-ын Ерөнхийлөгч АНУ-ын Конгрессийн нэрийн өмнөөс нийтийн аюулгүй байдлын албан хаагчдад /цагдаа, гал сөнөөгч, гэх мэт/ Ерөнхий прокурорын тодорхойлсноор Эр зоргийн медалийн шалгах хорооноос тогтооно. Медалийн нас барсны дараа ч олгож болдог.

Холбооны Иргэний албаны алдартанд олгодог ерөнхийлөгчийн шагнал

1957 онд Ерөнхийлөгч Двайт Д.Ейзэнховэр бий болгосон. Холбооны засгийн газар болон төрийн албан тушаалд хичээл зүтгэл гаргаж олон жил ажилласан хүнд олгодог байна.

Математик болон Байгалийн шинжлэх ухааны хичээл заагчийн ур чадварын Ерөнхийлөгчийн шагнал

Бага болон ахлах 12 дугаар ангид математик болон байгалийн шинжлэх ухааны хичээл заадаг ур чадвартай багшид олгодог. 1983 онд уг шагналыг конгресс бий болгосон бөгөөд жилд 108 багшид олгодог. Шагналд нэр дэвшигч нь улсын болон хувийн бага, дунд, ахлах сургуулийн цагаар биш, байнга ажиллаж байх ёстой бөгөөд 5 жилийн математик, байгалийн шинжлэх ухааны чиглэлээр багшилсан туршлагатай багш байх ба өмнө нь уг шагналыг авч байгаагүй хүн байна.

Мөн түүнчлэн АНУ-ын Ерөнхийлөгчийн албанаас **Холбооны энергийн менежментийн удирдагчийн Ерөнхийлөгчийн шагнал, Ерөнхийлөгчийн хамгаалалтын шагнал, Ерөнхийлөгчийн залуу байгаль орчны шагнал** зэрэг шагналыг олгодог байна.

АНУ-ын Конгрессийн шагналыг дурдвал:

Конгрессийн алтан медаль

АНУ-ын Конгрессоос олгодог байна. Уг шагнал нь Ерөнхийлөгчийн эрх чөлөөний медальтай дүйцэхүйц иргэний дээд шагнал юм. АНУ-ын аюулгүй байдалд онцгой гавъяа байгуулсан, улсын эрх ашгийг хамгаалж хангалуун сайхан байхад хүчин зүтгэсэн хүнд олгодог бөгөөд шагналд нэр дэвшигч нь АНУ-ын иргэн байх албагүй. Шагналыг ямар нэг гавъяа, бодит явдал зэргийг тохиолдуулан олгодог бөгөөд анхандаа жүжигчин, зохиолч, нисгэгч, хамгаалагч, хөгжимчин зэрэг байсныг дараа нь өргөн хүрээтэй болгож тамирчин, хүмүүнлэгийн үйлстэн, төрийн албан хаагч гадаадын иргэн, ангаах ухааны салбар зэрэгт гавъяа байгуулсан хүнд олгодог болсон байна.

Конгрессийн мөнгөн медаль

Холбогдох мэдээлэл байхгүй

ДӨРӨВ. СУДАЛГААНЫ ДҮГНЭЛТ

- **Бидний авч үзсэн посткоммунист орнуудын төрийн шагналын систем нь 1990-ээд оноос хойш бүхэлдээ өөрчлөгдөн шинэчлэгдсэн байна.** Одон, медалийн хувьд хуучин социализмын үеийн шагналыг халж, өөрийн түүхийн онцлог үеийн одонгуудыг сэргээсэн байна. Төрийн хүндэт цолны хувьд ОХУ⁶-аас бусад орнуудад энэ цолыг цөөлсөн болон хүчингүй болгосон байна. БНКаЗУ-д Ардын баатар, Казахстаны гавъяат зүтгэлтэн, Казахстаны сансрын нисгэгч цолыг 1993 онд бий болгосон. БНПУ, БНЧУ-д хүндэт цол үгүй байна. **Социализмын үеийн одон, медаль, хүндэт цолыг төрийн шагнал болгон хэвээр нь үлдээсэн улс алга байна.**
- Төрийн шагналтнуудын статус, тэдэнд үзүүлэх хөнгөлөлт, урамшууллын хувьд БНКаЗУ-д 90-ээд оны эцсээр, ОХУ 2004 онд бүхэлдээ төрөөс үзүүлдэг хөнгөлөлт, тэтгэмжийн тогтолцоогоо **шинэчлэн монетизаци буюу мөнгөн хэлбэрээр үзүүлэх тогтолцоонд шилжсэн байна.** Тухайлбал, хуулийн дагуу хуучин ЗХУ-ын Баатар, ОХУ-ын Баатар, Алдрын одонтнууд, Хөдөлмөрийн алдрын одонтнууд болон хэрэв эдгээр шагналтнууд нас нөхцсөн бол тэдгээрийн эхнэр, нөхөр, эцэг эх, гэр бүлийн гишүүд нь байр, орон сууцны /түүн дотор техникийн ба ашиглалтын үйлчилгээ/ төлбөрөөс бүрэн чөлөөлөгдөх буюу эсхүл сар бүр ЗХУ-ын Баатар, ОХУ-ын Баатар, Алдрын одонтнууд **25000 рублийн мөнгөн төлбөр**, Социалист хөдөлмөрийн Баатар, Хөдөлмөрийн алдар одонтнууд сар бүр **20000 рублийн мөнгөн төлбөр** авч болно.
- Эдгээр орнуудын төрийн шагналын системд олон хүүхэд өсгөн хүмүүжүүлэх, гэр бүлийг бэхжүүлэх үйлсийг хөхиүлэн дэмжихэд чиглэгдсэн хандлага байгаа нь ажиглагдаж байна. Тухайлбал, ОХУ-д энэ зорилгоор “Эцэг, эхийн алдрын” одон, БНКаЗУ-д олон хүүхэдтэй эхчүүдэд олгодог ” Алтан, Мөнгөн унжлага, БНПУ-д “Удаан жил хамт амьдарсны төлөө” медаль зэрэг шагналыг олгож байна.
- Өндөр хөгжилтэй улс орнуудын хувьд төрийн шагналын системд нь төрийн хүндэтгэл, бахархалыг бэлэгдсэн, улс орны өмнө байгуулсан гавъяа, нийгмийн салбарт удаан жил, үр бүтээлтэй ажиллагсад, гадаад харилцаанд гавъяа байгуулсан дипломатууд, дайны баатрууд, цэргийнхэнд олгодог одон, медалиуд гол байр суурийг эзэлж байна.
- Улс орон бүр өөр өөрийн онцлог, төрийн удирдлагын хэлбэрийг харгалзан төрөөс олгодог шагналын системийг эрх зүйн хувьд зохицуулсан хэдий ч ихэнх улс оронд **эл харилцааг хуулиар зохицуулан** төрөөс олгодог шагналуудаас аль нь тухайн улсын төрийн дээд шагнал болохыг тодорхойлон, төрийн одон, медаль, хүндэт цолны

⁶ ОХУ-д салбар бүрийг хамарсан нийт 64 хүндэт цол байна. Эдгээр цолыг 1992 оноос хойш бий болгосон.

төрөл хэлбэр, статус, хэнд, юуны төлөө олгох, бүртгэх, хэрхэн зүүх, эргүүлэн авах, эрхийг сэргээх, ямар хүндэтгэл хүлээх, урамшуулал, хөнгөлөлт эдлэх зэрэг олон талт харилцааг зохицуулсан байна.

- Монгол Улсын төрийн шагналын систем нь 1990-ээд оноос өмнөх үе буюу социализмын үеийнхээрээ бараг хэвээр үлдсэн бөгөөд эрх зүйн зохицуулалтын хувьд ч хангалтгүй байна гэж үзэх үндэслэлтэй байна. Тухайлбал, төрийн одонгийн тухайд 1991онд УБХ-ын 62 дугаар тогтоолоор “Эрдэнийн очир” одонг сэргээсэн, 2002 оны 5 дугаар сарын 17-ны өдрийн УИХ-ын 21 дүгээр тогтоолоор “Чингис хаан” одонг шинээр бий болгосноос бусад бүх одонгууд, 2009 оны 12 дугаар сарын 09-ны өдрийн УИХ-ын 89 дүгээр тогтоолоор баталсан “Ардчилсан хувьсгалын 20 жилийн ойн медаль”-иас бусад бүх медаль, 2001 онд УИХ-ын тогтоолоор баталж, бий болгосон “Гавъяат малчин”, “Байгаль орчны гавъяат ажилтан” цолноос бусад бүх хүндэт цол социализмын үед тухайн үеийн АИХ-ын Тэргүүлэгчдийн зарлигаар бий болсон байна.
- Улсын цол, одон медаль, цэргийн дээд цол бий болгох, ... зэрэг дэвийг тогтоох нь Улсын Их Хурлын бүрэн эрх боловч УИХ уг бүрэн эрхээ хэрхэн хэрэгжүүлж байгаа нь хангалттай бус бөгөөд төрийн одон, медалийн нэгдсэн нэгдмэл эрх зүйн зохицуулалт хангалттай бус байна. УИХ өнөөг хүртэл нэгдсэн байдлаар төрийн одон, медаль, хүндэт цолны жагсаалтыг албан ёсоор гаргаагүй бөгөөд хуучин социализмын үед олгож байсан ихэнх одон медаль, хүндэт цол хэвээр байгааг дээр дурьдсан.
- Өнөөдөр манай улсад Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 1999 оны 5 дугаар сарын 07-ны өдрийн 71 дугаар зарилгаар баталсан “Монгол Улсын цол хүртээх, одон, медалиар шагнах” журмаар төрийн шагналын харилцааг зохицуулж байна. Уг журам нь Монгол Улсын цол хүртээх, одон, медалиар шагнуулахаар нэр дэвшүүлэх, уламжлах, өргөн мэдүүлэх зэрэг харилцааг зохицуулсан. Гэсэн хэдий ч төрийн шагналыг эргүүлэн авах, эрхийг сэргээх, хуурамч бичиг баримт бүрдүүлэх, хууран мэхлэх аргаар шагнал авсан тохиолдолд үүсэх харилцааг эрх зүйн хувьд зохицуулах механизм тусгалаа олоогүй байна.
- Төрийн одон, медаль, хүндэт цолоор шагнагдсан иргэдэд үзүүлэх урамшуулал, хөнгөлөлт, нэмэлтийн хувьд манайд зөвхөн Монгол Улсын болон Хөдөлмөрийн баатар, ардын болон гавъяат цолтон өндөр настанд төрөөс олгох нэмэлт, үзүүлэх хөнгөлөлт, мөнгөн тусламжийг “Ахмад настны нийгмийн хамгааллын тухай” хууль, бусад эрх зүйн баримт бичгээр тогтоосон байна. Бусад төрийн одон, медаль, шагнал хүртсэн хүмүүсийн хувьд ялангуяа нэмэлт, мөнгөн олговор өгөх талаар зохицуулсан зүйл үгүй байгаа нь тус төрийн шагнал болон шагнагдагсдын нэр, хүнд, статусыг өндөрт өргөхөд саад болж байна.

- Монгол Улс төрт ёсны арвин баялаг түүхтэйгээ бодолцож, XIII зууны үеийн Монголын их эзэнт гүрний үеийн уламжлалт шан шагналыг зарчмын үүднээс тухайлан сонирхож үзсэн болно. Басхүү, шинэ түүхийн босгон дээрх Богд хаант Монгол Улсын одон шагналын туршлагыг ч анхаарч авч үзлээ. Тэдгээрийг энэхүү судалгааныхаа тусгай дэд бүлэг болгон оруулж санал дүгнэлтийг тэнд нь тусгав. Мөн, (орчин цагийн) Монгол Улсын одон шагналын тогтолцооны дотоод бүрдэл хэсгүүдийг хүчинтэй эсэхээс нь үл хамааруулан нэгбүрчлэн “тоолж”, хороолол дараалалд оруулан жагсаах замаар өнөөгийн баримталж ирсэн одон шагналын системийн хөгжил хөдөлгөөн хувирал хувьсалыг харуулахыг хичээв. Үүнд холбогдох санал дүгнэлтийг тухайн дэд бүлэг өөртөө агуулсан болохоор тэдгээрийг ерөнхий дүгнэлтэд дурдаагүй болно.

ХАВСРАЛТ 1.

ОХУ-ын төрийн шагналууд⁷

№	Шагналын нэр	Эрх зүйн баримт бичиг
1.	ОХУ-ын Баатар	ОХУ-ын Хууль, 1992 оны 3 дугаар сарын 20. № 2553-I
2.	Одон ба медалиуд: Ариун айлдагч Андрей Первозванного одон /орден Святого апостола Андрея Первозванного/ Эх орны өмнө байгуулсан гавъяаны төлөө одон /орден "За заслуги перед Отечеством"/ Жуковын одон /орден Жукова/	

⁷ Үүний зэрэгцээ ОХУ-д салбар бүрийг хамарсан нийт 64 хүндэт цол байна.

	Эр зоригийн одон /орден Мужества/ “Дайнд байгуулсан гавъяаны төлөө” одон / орден "За военные заслуги" / Хүндэтгэлийн одон /орден Почета/ Найрамдлын одон /орден Дружбы/ “Эцэг, эхийн алдрын” одон /орден Родительская слава/ Онцгой шалгарсны тэмдэг-Алтан од медаль /знак особого отличия - медаль "Золотая Звезда"/ Эх орны өмнө байгуулсан гавъяаны төлөө одонгийн медаль /медаль ордена "За заслуги перед Отечеством"/ Чин зоригийн медаль /медаль "За отвагу"/ “Чөлөөт Оросын хамгаалагчид” медаль /медаль "Защитнику свободной России" / “Хүний амь аварсны төлөө” медаль /медаль "За спасение погибавших"/ Суворовын медаль /медаль Суворова/ Ушаковын медаль /медаль Ушакова/ “Нестеровын” медаль /медаль Нестерова/ Пушкины медаль /медаль Пушкина/ “Улсын хилийг онц хамгаалсны төлөө” медаль / "За отличие в охране государственной границы"/ “Нийгмийн хэв журмыг онц хамгаалсны төлөө” медаль /медаль "За отличие в охране общественного порядка"/ 1941-1945 оны Эх орны Агуу их дайнд ялсаны 50 жилийн ойн медаль /юбилейная медаль "50 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941 - 1945 гг."/ Жуковын медаль /медаль Жукова/ Оросын флотын 300 жилийн ойн медаль /юбилейная медаль "300 лет Российскому флоту"/ Москвагийн 850 жилийн ойн дурсгалын медаль /медаль "В память 850-летия Москвы"/ “Албан үүргээ нэр төртэй биелүүлсний төлөө” тэмдэг /знак отличия "За безупречную службу"/ Ариун Георгийн , Суворовын, Ушаковын, Кутузовын, Александр Невскийн, Нахимовын цэргийн одонгуудыг хэвээр үлдээсэн.	
3.	Төрийн хүндэт цол: "ОХУ-ын сансрын нисгэгч" " ОХУ-ын Ардын жүжигчин" " ОХУ-ын Ардын зураач" “ОХУ-ын Ардын архитектор” “ОХУ-ын Ардын багш” " ОХУ-ын гавъяат агроном" " ОХУ-ын гавъяат жүжигчин" " ОХУ-ын гавъяат архитектор"	ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн 1995 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдрийн Зарлиг № 1341 (нэмэлт, өөрчлөлт орсон: 1996 оны 1 дүгээр сарын 25., 1997 оны 5 дугаар сарын 28., 1998 оны

"ОХУ-ын гавъяат малын эмч" "ОХУ-ын гавъяат цэргийн нисгэгч" "ОХУ-ын гавъяат цэргийн мэргэжилтэн" "ОХУ-ын гавъяат цэргийн штурман" "ОХУ-ын гавъяат эмч" "ОХУ-ын гавъяат геологч" "ОХУ-ын урлагын гавъяат зүтгэлтэн" "ОХУ-ын шинжлэх ухааны гавъяат ажилтан" "ОХУ-ын газрын гавъяат зохион байгуулагч" "ОХУ-ын гавъяат зоотехникч" "ОХУ-ын гавъяат зохион бүтээгч" "ОХУ-ын гавъяат ойжуулагч" "ОХУ-ын гавъяат туршин нисгэгч" "ОХУ-ын үйлдвэрлэлийн сургалтын гавъяат мастер" "ОХУ-ын гавъяат машин үйлдвэрлэгч" "ОХУ-ын гавъяат усжуулагч" "ОХУ-ын гавъяат металлургч" "ОХУ-ын гавъяат цаг уурч" "Заслуженный метролог Российской Федерации" "ОХУ-ын гавъяат нисгэгч" зэрэг салбар бүрээр нийт 64 хүндэт цол бий.	3 дугаар сарын 30., 1999 оны 11 дүгээр сарын 21., 2000 оны 3 дугаар сарын 2., 2001 оны 12 дугаар сарын 23.)
---	---

БНКаЗУ-ын төрийн шагналууд

№	Шагналын нэр	Эрх зүйн баримт бичиг
1.	Төрийн дээд шагналууд: "Алтын Кыран" (Алтан бүргэд) одонгийн Од "Алтын Кыран" (Алтан бүргэд) одон "Халык Кахарманы" (Ардын баатар) цол	"Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай" хууль, 1995.12.12. "Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай" хууль, 1993.04.01.
2.	Одон: "Отан" (Эх орон) одон "Данк" (Алдар) одонгийн Од "Данк" (Алдар) одон, 1,2 дугаар зэрэг "Парасат" (Ариун үйлс) одон "Курмет" (Хүндэтгэл) одон "Алтын алка" шагнал "Кумис алка" шагнал "Айбын" (Гавъяа) одон, 1,2,3 дугаар зэрэг "Достык" (Найрамдал) одонгийн Од "Достык" (Найрамдал) одон, 1,2 дугаар зэрэг "Барыс" (Барс) одонгийн Од "Барыс" (Барс) одон, 1,2,3 дугаар зэрэг Медалиуд:	"Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай" хууль, 1993.04.01. "Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай" хууль, 1995.12.12. "Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай" хуульд 1999 онд орсон нэмэлт, өөрчлөлт Ерөнхийлөгчийн Зарлиг, 1998.06.02.

“Астана” “Бүгд найрамдах Казахстан Улсын Зэвсэгт хүчний ахмад дайчин” “Албан үүргээ нэр төртэй биелүүлсний төлөө” “Цэргийн гавъяа” “Эр зоригийн төлөө” “Онц хөдөлмөрийн төлөө” “Буяны үйлсийн төлөө” “Цэргийн нөхөрлөлийг бэхжүүлсний төлөө” “Энх төлөө үйлсд оролцсны төлөө” “Бүгд найрамдах Казахстан Улсын Зэвсэгт хүчний 10жил” “Бүгд найрамдах Казахстан Улсын Парламентын 10жил” “Бүгд найрамдах Казахстан Улсын тусгаар тогтнолын 10жил” “Бүгд найрамдах Казахстан Улсын Үндсэн хуулийн 10 жил” “1941-1945 оны Эх орны Агуу их дайнд ялсаны 50 жилийн ойн медаль” “Казахстаны төмөр замын 100 жил” “1941-1945 оны Эх орны Агуу их дайнд ялсаны 60 жилийн ойн медаль” “Астаны 10 жил” Хүндэт цол: “Казакстаннын енбек синирген кайраткеры” (Казахстаны гавъяат зүтгэлтэн) “Казакстаннын гарышкер-ушкышы” (Казахстаны сансрын нисгэгч)	Ерөнхийлөгчийн Зарлиг, 2002.05.07. Ерөнхийлөгчийн Зарлиг, 2005.11.07. Ерөнхийлөгчийн Зарлиг, 2001.08.27. Ерөнхийлөгчийн Зарлиг, 2005.04.20. Ерөнхийлөгчийн Зарлиг, 2008.05.06. “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төрийн шагналын тухай” хууль, 1993.04.01.
--	--

БНПУ-ын төрийн шагналууд

№	Шагналын нэр	Эрх зүйн баримт бичиг
1.	Төрийн дээд шагнал: Цагаан бүргэдийн одон (Order Orła Białego)	“Бүгд Найрамдах Польш Улсын төрийн шагналын тухай” хууль, 1992.10.16.
2.	Одон: Гавъяаны одон (Order Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej)- нь Эр зоригтны Загалмай (Krzyż Walecznych)-г Гавъяаны сэлэмтэй загалмай одон (Krzyż Zasługi z Mieczami)- Партизаны загалмай одон (Krzyż Partyzancki) Великопольскийн бослогын загалмай восстания (Wielkopolski Krzyż Powstancy) Варшавскийн бослогын загалмай (Warszawski Krzyż Powstancy)	1974 оны 4 дүгээр сарын 14-ны өдөр БНПАУ-ын парламентаар батлагдсан бөгөөд 1991 онд Гуравдугаар Бүгд Найрамдах Улсын шагналын системд статут, тодорхойлолтод нь өөрчлөлт оруулан бүртгэсэн.

Баруунд тулалдсан Польшийн цэргийн загалмай (Krzyz Czynu Bojowego Polskich Sil Zbrojnych na Zachodzie) Фашистын концлагерьт хоригдогсдын загалмай (Krzyz Oswiecimski) "Шуураг" ажиллагааны загалмай (Odznaka pamiatkowa Akcji "Burza") Медалиуд: Медаль "Эр зориг" (Medal Za Ofiarnosc i Odwage) "1939 он" цэргийн медаль (Medal Za Udzial w Wojnie Obronnej 1939) Армийн медаль. 1939 - 1945 (Medal Wojska za Wojne 1939 - 1945) Нисэх хүчний медаль. 1939 - 1945 (Medal Lotniczy za Wojne 1939 - 1945) Усан цэргийн медаль. 1939 -1945 (Medal Morski za Wojne 1939-1945) Худалдааны усан цэргийн медаль. 1939 - 1945 (Medal Morski Polskiej Marynarki Handlowej za Wojne 1939-1945) "Варшавын төлөө" медаль 1939-1945" (Medal Za Warszawe 1939-1945) "Одра, Нисса, Балтикийн төлөө" медаль (Medal Za Odre, Nyse i Baltyk) "Эрх чөлөө, Ялалтын төлөө" медаль (Medal Zwyciestwa i Wolnosci) "Зэвсэгт хүчин эх орныхоо төлөө" (Medal "Sily Zbrojne w Sluzbie Ojczyzny") "Удаан жил хамт амьдарсны төлөө" медаль	1920 онд Польшийн батлан хамгаалах Зөвлөлийн шийдвэрээр батласан ба 1990 онд Польшийн Парламентын шийдвэрээр сэргээсэн байна. “Бүгд Найрамдах Польш Улсын төрийн шагналын тухай” хууль, 1992.10.16. . “Бүгд Найрамдах Польш Улсын төрийн шагналын тухай” хууль, 1992.10.16.
--	---

ХАВСРАЛТ 2.

Ашигласан материал болон Улсын шагнал, одон медалийн өнөөгийн тогтолцоог төгөлдөршүүлэх чиглэлээр хэвлэгдэн гарсан ном товхимол, өгүүлэл нийтлэл, бусад мэдээллийн түүвэр жагсаалт

-	Эх сурвалжийн нэр	Нэмэлт тодотгол
1.	Ч. Тамир (МУИС -ийн багш, бодлого судлаач), “Хөдөлмөрийн одон медалиас хүндэтгэлийн одон, нийтлэл, 2009.01.05;	http://www.mongolnews.mn/unuudur.php?n=34220
2.	Ц. Тэрбиш, “БНМАУ -ын одон медаль, алдар цол, түүнийг анх хүртэгчид (50 жилийн түүхэн тойм, 1926 - 1976), УБ, Улсын хэвлэлийн газар, 1977;	
3.	Д. Баярхүү, “Одон тэмдэгт ховсдуул-сан хоёрхон үндэстний нэг нь бид!”, нийтлэл, 2008.02.20;	
4.	Г. Чулуун, “Чихрийн хүүхдийн араншин”, Төрийн соёрхол олгох арга ажиллагааны тухай нийтлэл, Улаанбаатар таймс сонин, 1998,	
	Одон медаль, гавъяа шагналын системийг шинэчлэх тухай, судалгааны материал, 2008; http://mashbatotgonbayarsarlagtay.blogspot.com/2008/06/blog-post.html	Энэ бол гадаад дотоодыг өргөн хүрээний эх сурвалжийг ашиг-лаж бэлтгэсэн, тухайн асуудлыг сонирхогчийн анхааралд өртүүштэй үнэлгээ дүгнэлт ихтэй материал юм. Түүнд ашигласан материалын жагсаалтыг дор үзүүлэв. (Жагсаалтыг товч байлгах үүднээс давхардсан эх сурвалжийн нэрийг хассан болно) Ашигласан материал Academy Award. (n.d.). Retrieved from Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Academy_Award Cross of Honor of the German Mother. (n.d.). Retrieved from Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Cross_of_Honor_of_the_German_Mother Knighthood and Nobility. (1996, 09). Retrieved 04 24, 2008, from Knighthood and Chivalry: http://www.heraldica.org/topics/orders/knights.htm Order of St. Andrew. (n.d.). Retrieved from Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Order_of_St._Andrew Order of the Garter. (n.d.). Retrieved from

		Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Order_of_the_Garter#The_Order • Pulitzer Prize. (n.d.). Retrieved from Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Pulitzer_Prize • Purple Heart. (n.d.). Retrieved from http://www.tioh.hqda.pentagon.mil/Awards/PH1.html • Saint George's Chapel. (n.d.). Retrieved from Order of the Garter: http://www.stgeorges-windsor.org/history/hist_garter.asp
4.	Д. Баярхүү, “ Үхэл тойрох гавъяатын дон ”, нийтлэл, 2008.4.24,.	http://www.olloo.mn/modules.php?name=News&file=art=2192&sid=76845 [6], (2007, 11 17)
5.	БНМАУ -ын цол, одон, медалийн дүрэм, УБ, 1990;	
6.	Монгол Улсын цол хүртээх, одон, медалиар шагнах журам , хавсралт, 1999;	
7.	Монгол одонгийн үүсэл хөгжил, нийтлэл;	http://origo.mn/24tsag/2006/01/10/1728
8.	Д. Дэмбэрэл, Нийслэлийн СХД -ийн XVIII хорооны иргэн, “Төрийн хүндэт-гэл түмнээс онцлог баймаарсан”, нийтлэл, 2009.8.21;	http://www.dandaa.mn/index.php?pageID=78&type=one&msg=one&catID=111&objID=11932
9.	“Төрийн одон медаль, шагнал, жуух”, нийтлэл;	http://www.human.mn/index.php?module=menu&cmd=content&menu_id=406&&start=10
10.	“ Ардын хувьсгалын эхний жилүүдэд хэрэглэж байсан одон тэмдэг ”, 2006.01.10;	http://origo.mn/24tsag/2006/01/10/1727
11.	Монгол төрийн шагналуудын тухай, Mongolwiki.-ийн мэдээлэл	http://wiki.ecm-outsourcing.com/index.php?title=%
12.	Соронзон, “Монгол төрийн одон медалийн түүх”, 1913 – 2008;	http://soronzon.blogspot.com/search/label/

ХАВСРАЛТ 3.

БОГД ХААНТ МОНГОЛ УЛСЫН ЭРДЭНИЙН ОЧИР ОДОНГИЙН ТУХАЙ

(Товч танилцуулга)

Эрдэнийн Очир” одонгийн бичмэл тодорхойлолтоос үзвэл:

1. Тэргүүн зэргийн “Эрдэнийн Очир” одонг гадаад улсын хаад, феодалын дээд хэсгийг шагнахад зориулсан ба дотроо гурван зэрэгтэй. Үүнд:
 - a. Тэргүүн зэргийн нэгдүгээр одон нь мөнгөн дэвсгэр дээр жинхэнэ алтаар үйлдсэн. Одонгийн дунд болон очирт титмийн оройд улаан чулуун шигтгээтэй. Энэ одонг Чингис хааны одон гэж нэрлэж гадаад улсын хаадыг шагнахад зориулжээ.
 - b. Тэргүүн зэргийн хоёрдугаар одон нь одонгийн дунд улаан чулуу очир титмийн дунд шүрэн шигтгээтэй. Энэ одонг “Автай сайн” хааны одон гэж нэрлэж гадаад улсын хаад, тайж, агь вангуудыг шагнахад зориулжээ.
 - c. Тэргүүн зэргийн 3-р одон нь одонгийн дунд улаан чулуу, очир титмийн дунд хээтэй шүрэн шигтгээтэй. Энэ одонг “Өндөр гэгээний” одон гэж нэрлэж байжээ.

Эдгээр одон нь шар өнгийн өргөн тууз оосортой, улаан өнгийн хайрцагтай байв.

2. Дэд зэргийн “Эрдэнийн Очир” одонг мөн феодалын дээд хэсгийг шагнахад зориулсан бөгөөд дотор нь жүн ван, бэйл, бэйс, гүнгийн дөрвөн зэрэгтэй. Үүнд:
 - a. Жүй вангийн зэргийн одон нь хар зэсээр дэвсгэр хийж, алтан шармал одонгийн дунд улаан чулуу, очирын дунд гэрэлтэй хөх чулуу шигтгээтэй.
 - b. Бэйлийн зэргийн одон нь одонгийн дунд улаан чулуу, очирын дунд гэрэлгүй хөх чулуу шигтгээтэй.
 - c. Бэйсийн зэргийн одон нь одон ба очирын дунд хээтэй улаан шүрэн шигтгээтэй.
 - d. Гүнгийн зэргийн одон нь мөн жинсний өнгөтэй адил.

Эдгээр одон нь улаан өнгийн тууз оосортой ногоон өнгийн хайрцагтай байжээ.

3. Гуравдугаар зэргийн “Эрдэнийн Очир” одонг дотор нь түшмэлийн 5 зэрэг, мөн жинсний өнгөөр ялган нэрлэж байжээ. Үүнд:
 - a. Тэргүүн зэргийн түшмэдийн 1-р одон нь цагаан зэсээр дэвсгэр хийсэн алтан шармал жижгэвтэр очир титэмтэй. Одонгийн дунд хөх чулуу, очирын дунд хээтэй цулгуй шүрэн шигтгээтэй.
 - b. Дэд зэргийн түшмэдийн 2-р одон нь дундаа сийлбэртэй шүрэн шигтгээтэй.
 - c. Гуравдугаар зэргийн түшмэдийн 3-р одон нь дундаа биндэрья гэрэлтэй хөх чулуу шигтгээтэй.

- d. Дөрөвдүгээр зэргийн түшмэдийн 4-р одон нь номин хөх чулуу шигтгээтэй.
- e. Тавдугаар зэргийн түшмэдийн 5-р одон нь цагаан чулуу шигтгээтэй байжээ.

Эдгээр одон нь хөх өнгийн өргөн тууз оосортой, хөх өнгийн хайрцагтай байжээ.

* * *

Энэхүү монгол одонг “Эрдэнийн Очир” гэж нэрлэсэн нь Монгол үндэсний түүх соёлын дурсгал, зан заншлын учир холбогдолтой байна. “Эрдэнэ” гэдэг үг нь энэтхэгийн самгард хэлний “ратна” буюу “ховор, үнэт зүйл” гэсэн үгнээс гаралтай бөгөөд уйгураар дамжиж монгол хэлний үгсийн санд орохдоо дуудлага нь сунжирч “эрдэнэ” болжээ. “Эрдэнэ” гэдэг үгийг монголчууд эрт дээр үеэс эрхэмлэн газар нутаг, засаг захиргааны нэгжийг нэрлэж ирсний гадна орчин үеийн утга зохиолын хэлэнд одоог хүртэл өргөн хэрэглэсээр байна. “Очир” гэдэг үг нь “бат бэх” гэсэн самгард хэлнээс гаралтай үг юм. Түүнчлэн энэхүү очир хэмээх тэмдэг нь буддын шашны тусгай зориулга бүхий билэгдлийн зүйл учир шарын шашны ихэс дээдсийн ямбаны тэмдэг, орон хийд орд барилгын чимэглэлд түгээмэл хэрэглэж байжээ. Ийм учраас очир одонг дүрсэнд оруулсан байх. Ер нь монголчууд эрдэнийн зүйлийг биедээ зүүж явбал өлзийтэй гэж үздэг тийм заншилтай.

Автономитын үед монголын төр нийгмийн бүх амьдрал хуучны хоцрогдмол бурангуй ёс харилцаанд үндэслэж байсан учраас “Эрдэнийн Очир” одонг язгууртны зэрэг хэргэмийн нэрээр нэрлэж, түүнийг тэргүүн, дэд, гуравдугаар гэж ерөнхий гурван зэрэг, мөн зэрэг тус бүрийг дотор нь дэс дараалуулан, нийт 12 ялгасан байна. “Эрдэнийн Очир” бол монголын Богд хаант улсын үед хийгдсэн монголын анхны одон юм. Тэр үед феодал язгууртанууд л зэрэг хэргэм шагнагдахаас биш харц ардын дотроос хэн ч засгийн шагнал хүртэх эрхгүй байсан цаг үе. Богд хааны нэгэн зарлигт “... тайж гэдэг нь Чингисийн угсаа төрлийн нэр мөн гэж тэмдэглээд, харц хүнд тайж нэр өгөхийг нийтээр цаазлахыг анхааруулсан байдаг. Гэвч автономитын үед баян чинээлэг хүмүүс үлэмж хөрөнгө мөнгөөр зэрэг хэргэмийг хахуульдана авах явдал гарч байжээ.

* * *

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992 он
2. Ахмад настны нийгмийн хамгааллын тухай хууль. 2005 он
3. Монгол Улсын баатар, хөдөлмөрийн баатар, ардын болон гавъяат цолтон ахмад настанд төрөөс олгох нэмэгдлийн тухай хууль. 2008 он
4. Монгол Улсын цол хүртээх, одон, медалиар шагнах журам. 1999 он
5. Төрөөс олгох нэмэгдлийн хэмжээ тогтоох тухай. УИХ-ын тогтоол, 2008, №33
6. БНМАУ-ын цол, одон, медалийн дүрэм. УБ., 1990 он
7. Положение о государственных наградах Российской Федерации. /www.award.adm.gov.ru
8. Закон Республики Казахстан “О государственных наградах”. /www.parlam.kz
9. The Act on the State Decorations of the CR. /www.senat.cz
10. Орденом Республики Казахстан награждаются. /www.ru.wikipedia.org
11. "О внесении изменений и дополнений в Федеральный закон "Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации" и "Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации" . /www.duma.gov.ru
12. Государственные награды Российской Федерации. /www.rusorden.ru
13. Орденом Республики Казахстан награждаются. /www.ru.wikipedia.org
14. Орденом Республики Казахстан награждаются. /www.ru.wikipedia.org
15. Орденом Республики Казахстан награждаются. /www.ru.wikipedia.org
16. О. Орденом Республики Казахстан награждаются. О., 2004 ОО
17. О. Орденом Республики Казахстан награждаются. О., 2007 ОО

18. A. Bismarck-Bornstein-Gesambach, Bismarck, Berlin, Verlagsgesellschaft mbH.
Bismarckiana. Bd., 1977 Bd
19. A. Bismarck "Bismarckiana Bismarckiana Bismarckiana", Bismarckiana Bismarckiana
Bismarckiana, 1998 Bd
20. <http://www.bundespraesident.de/The-role-of-the-Federal-Presid/Work-in-Germany-11180/The-Order-of-Merit-of-the-Fede.htm>
21. http://en.wikipedia.org/wiki/Awards_and_decorations_of_the_United_States_government#Office_of_the_President_of_the_United_States- Bismarck Bismarckiana Bismarckiana.
/2009.11.17/
22. <http://www.tbmm.gov.tr>
23. http://en.wikipedia.org/wiki/Orders,_decorations,_and_medals_of_the_United_Kingdom